જૈન આશ્રમ અમદાવાદ

જૈન આશ્રમ એટલે જૈન માત્રને હરેક પ્રકારે યોગ્ય મદદ કરવી, સાધર્મી વાત્સલ્યનો તેજ વિશાળ અર્થ છે. ન્યાતિ જાતિ ગામ વિગેરેનો કંઇપણ ભેદ રાખ્યા વિના નીચે પ્રમાણે મદદ કરી શકાય.

(૧) જેમને કોઈપણ જાતનો આધાર નથી, તેવા વૃદ્ધ અશક્તોને જીંદગી પર્યંત આશ્રમમાં રાખી તેમને સમાધિ પમાડી જીવન સુધારવું.

(૨) અનાથ બાળકોને આશ્રમમાં રાખી વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા તથા કળાકૌશલ્યમાં પ્રવીણ કરવાં.

(૩) ધંધા વિના રખડતાં બાઇ ભાઇને યોગ્ય ધંધે લગાડવા બનતી સહાયતા કરવી.

(૪) અમદાવાદ જૈનોનું તથા વેપારનું મુખ્ય સ્થળ હોવાથી તેનું મુખ્ય સ્થાન અમદાવાદ રાખવું, અને જરુર પડે ત્યાં ઉપરના ઉદ્દેશોને અનુસરી શાખાઓ ઉઘાડવી.

(૫) એક વખત જૈનોને પૈસો ક્યાં ખરચવો તે વિચાર હતો, આજે જૈનોએ પૈસો કેમ પેદા કરવો એ મોટી વાત થઇ પડી છે, માટે હરેક બંધુએ કે બેનોએ કોઇપણ ખાતામાં પૈસો ખરચતાં પ્રથમ પોતાના ગામમાં કે આ ખાતાને મદદ કરવી.

શ્રી ૧।

પરમ ધર્માત્મા શ્રાવક શાહ કપુરચંદ નેમચંદનું ટુંકુ જીવન ચરીત્ર

શ્રી રાધનપુરા વીશા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના કઠોરમાં પાંચ ઘરો છે. તેમાંના ઉપરોક્ત કપુરચંદભાઈ દેરાસર ઉપાશ્રય સાધુ સાધ્વી વીગેરેની સેવા કરતા હતા. સંવત ૧૯૬૫ના આસો સુદ ૧૦ના દીવસે સ્વર્ગવાસી થયા. તેમની આજ્ઞાનુસાર તેમના દોહીત્ર શાહ છોટાલાલ નાથાલાલે નીચેની રકમો ધર્માદા અર્થે વાપરેલ છે.

(૧) શ્રી. કઠોર પંચફંડના ચોપડામાં ભાદરવા સુદ ૧ના મહાવીર સ્વામીના જન્મના દીવસે સવારમાં ગુજરાતી જૈનગધુઓને પારણામાં જમાડવા રૂપીયા ૭૦૦)ના વ્યાજમાંથી ખર્ચ કરવા માટે.

(૨) રૂપીયા ૧૨૫) આસો સુદ ૧૦ના દીવસે પૂજા ભણાવવા મુક્યા તે તેના વ્યાજમાંથી ખરચવા.

(૩) રૂપીયા ૫૫૦) તેમના શુભ ખાતે તેમણે વેવરો કરેલો તે પ્રમાણે.

(૪) રૂપીયા ૫૦૦) તેમ[illegible] ...ાર્થે શુભ માર્ગે વાપર્યા.

(૫) રૂપીયા ૧૧૦૦) રૂખમણીના સ્મરણાર્થે વાપર્યા.

(૬) રૂપીયા ૧૨૦૦) શ્રી રાધનપુરા વીશા શ્રીમાળી જૈન બોર્ડીંગના કાર્યકર્તાઓને આપ્યા તે. (તે બોર્ડીંગ હાલ બંધ છે.)

જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન

જૈન સાહિત્યને વિકાશમાં લાવવાનું કામ પ્રથમ ધનપતસિંહ બહાદુર મુર્શિદાબાદવાળાએ (સાંભળવા પ્રમાણે) શ્રીમાન્ મોહનલાલજી મહારાજના ઉપદેશથી કર્યું, ત્યારપછી ગુજરાતમાં અનેક સંસ્થાઓએ કર્યું છે, પણ તેમાં ભીમસીંહ માણેક તથા દેવચંદ લાલભાઇ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ અને આગમોદય સમિતિ મુખ્ય ગણાય, જૈન સૂત્રો સટીક છપાયાથી જુનું સાહિત્ય પ્રાકૃત માગધી અને તેના ઉપર સંસ્કૃત ટીકા હોવાથી વાંચકોને સુગમ પડે, તેમ પાયચંદસૂરિના જુની ગુજરાતીમાં શબ્દાર્થ કે પદોના અર્થ છે, તથા તે ઉપરથી સૂત્રોનાં ગુજરાતી ભાષાંતર મૂળના આધારે તથા ટીકાના આધારે થવાથી ગુજરાતી ભાષાને પણ ઘણો લાભ મળ્યો છે, બધુ જૈન સાહિત્ય છપાવતાં હજુ ઘણા વરસો જોઇએ, તેમ જૈન સિવાય બીજા તેમાં ઓછો લાભ લેતા હોવાથી તેમનું લક્ષ ખેંચવા સભાઓ થઈ. જૈન સાહિત્ય સંમેલન જોધપુર પ્રથમ સોળ વર્ષ ઉપર થયું, આ જૈન સાહિત્ય સંમેલન વિજયધર્મસૂરિજીના પ્રયાસથી જોધપુર (મારવાડ)માં ભરાયું. તેમાં અનેક જૈન જૈનેતર દેશી વિદેશીને તેનો લાભ મળ્યો.

ત્યારપછી શ્રાવક નેમચંદ નાથાભાઈના ઉજમણાના પ્રસંગને લઇને ૧૯૮૦ના વૈશાખ વદી ૧–૨–૩–૪ના દિવસે સુરત ગોપીપુરામાં પ્રેમચંદ રાયચંદની ધર્મશાળામાં જૈન સાહિત્ય પરિષદ્ ભરાઇ તે સમયે જૈનોમાં ઘણી તજવીજ કર્યા છતાં જૈન પ્રમુખ ન મળવાથી જૈનમા માનનીય અને જૈન સાહિત્યમાં અત્યંત પ્રેમ ધરાવનાર કવિવર્ય નાનાલાલ દલપતરામભાઈને પ્રમુખ નરીકે નીમ્યા હતા, તેમનું પૂર્ણાહુતિમાં જે ભાષણ થયું હતું તથા ચાર દિવસની કાર્યવાહી શું થઇ, તેના રીપોર્ટો છાપામાં છપાઇ ગયા છે, એટલે ત્યાંથી જોઈ લેવા અહીં પ્રાર્થના કરીશું પરંતુ તે સમયે પ્રથમ કવલે મક્ષિકાપાન. તરીકે એવું ભયંકર વિઘ્ન આવેલું કે તે સમયે જો સુશ્રાવક મગનલાલ બદામી વકીલ તથા

ફકીરચંદ ખીમચંદ ઝવેરી મદદે ન આવ્યા હોત તો આ પરીષહ મરવીજ મુસ્કેલ થઈ જાત, વિઘ્નનો ખુલાસો કરતાં કોઇની નિંદારૂપ થાય તેમાં લાભ ન હોવાથી લખતા નથી, કારણ કે શ્રેયાંસિ બહુ વિઘ્નાનિ ભવંતિ મહતામપિ, તે વખતે છેવટ સુધી ઝવેરી રણછોડ રાયચંદ મોતીચંદ તરફથી છુટથી પૈસાની મદદ તેમ બીજાઓ તરફથી મદદ મળવાથી પૈસા સંબંધી અડચણ ન આવી, અને જીવણચંદભાઈ સાકરચંદ ઝવેરી તથા ચુનીલાલ ગુલાબચંદ દાળીયા વિગેરેનો શ્રમ સફળ થયો.

ત્યારપછી જૈન સાહિત્યના સંશોધન માટે પ્રયાસ કરવા કમિટી નીમાયેલ પણ વ્યાપારીઓને થોડો અવકાશ તથા સાહિત્ય પ્રેમ જોઇએ તેવા ગૃહસ્થોમાં ન હોવાથી જોઇએ તેવુ કામ થયુ નથી છતાં તે સમયે વિદ્યાપ્રેમી ઝવેરી મગનભાઇ નગીનભાઇએ ૫૦૦ રૂપિયા કોઇપણ જુનુ સાહિત્ય છપાવવા આપ્યાથી તેમાંથી વ્યવહારસૂત્ર સટીક થોડા ગુજરાતી સાર સાથે છપાઇ ગયુ, જેના લખામણીના ૪૦૦ રૂપિયા અને વીશ રૂપિયા કાગળના ખરચના પણ, લહીઆઓની અશુદ્ધિઓનો પાર નહોતો તેવુ પુસ્તક મળતુ, તથા ભંડારોમાંથી કોપી કરાવા પ્રતિઓ મળતાં કેટલું વિઘ્ન થતું અને હાલ પણ થાય છે, તે લખેથી લખાય તેમ નથી, આ વ્યવહારની છાપેલી પ્રતિઓ રૂા ૨૫—૨૦—૧૬ એ પણ નબળા સમયને લીધે આપી દેવી પડી છે, અને જેમણે પૈસા મદદ દાખલ આપ્યા તેમને પ્રતિઓ અપાઈ છે, અને કેટલાક તેને વાંચીને તેનું અનુપમ રહસ્ય પણ જાણ્યું છે, અને જેઓ છેદસૂત્ર છપાવવામાં પ્રબળ વિરોધ કરતા, તે જાહેર કે છુપી રીતે લઇ ગયા, અને લે છે, તેમાં પ્રકાશક કેશવલાલ પ્રેમચંદ વકીલ ધર્માત્મા હોવાથીજ તે કાર્ય પાર ઉતર્યુ હતું.

જિનેશ્વરદેવ કે સુસાધુ કે કોઇ પણ પરમાર્થી પુરૂષ જીવ માત્રનું

દર્શન કરાવ્યાં, છતાં તે સમયે સાહિત્ય પ્રદર્શનમાં જૈન સાહિત્ય પરિષદ્‌ના પૂર્વના કાર્યવાહકો શેઠ નેમચંદ નાથાભાઇ તથા ઝવેરી જીવણચંદ સાકરચંદ તથા હું પોતે વિદ્યમાન છતાં પણ બીજી અમદાવાદમાં સાહિત્ય પરિષદ્ ન ભરાઇ, તે આ કલિયુગનું માહાત્મ્ય વિના બીજું કંઇ ન કહેવાય,

યુરોપ અમેરિકામાં જૈન સાહિત્ય ફેલાય, અને જૈન સૂત્રોના પાઠકો તથા વિવેચકો રકમ બંધ હોય, છતાં મોંઘી કિંમતે પાશ્ચાત્ય લોકોનાં છપાયેલ સૂત્રો ચરિત્રો ખપે છે, અને આ દેશમાં જૈન સાહિત્યના વાંચકો ઓછા હોવાથી સસ્તી કિંમતે પણ ખપતાં નથી, તથા પાશ્ચાત્યોને વિષય સમજવો સહેલો થાય છે, ત્યારે આ દેશવાળાને કઠણ લાગે છે, જૈનોનો ધર્મદ્વેષ અજૈનને હોય તેથી તેને તિરસ્કાર હોય, પણ જૈનમાંએ માંહોમાંહે અનેક ફાંટા હોવાથી જૈન સૂત્રો, નિર્યુક્તિ ભાષ્યો અને ચૂર્ણિઓ પ્રાકૃત માગધી ભાષામાં ફેલાતાં અટકી છે, છતાં હાલમાં કોઇઅંશે દ્વેષ ઓછો થવાથી રાજેંદ્રાભિધાન કોષ તથા હરગોવનદાસ પંડિતકૃત પ્રાકૃત કોશ કે રતનચંદજીકૃત જૈન સૂત્રોનો માગધી ગુજરાતી કોશ જૈન સૂત્રો સમજવા માટે ઘણા ઉપયોગી હોવાથી તેનો પણ પ્રચાર થાય છે, જુની ગુજરાતીના પ્રચાર માટે તે વખતની ભાષામાં દેવચંદ લાલભાઇનાં આનંદ કાવ્ય મહોદધિનાં પુસ્તકો કે મોહનલાલ દેશાઇ સંગ્રહિત કે શ્રી વિદ્યાવિજય સંગ્રહિત તેમ બીજાઓએ છપાવેલ છે, તેનું સામટું લીસ્ટ છપાવાની ખાસ જરૂર છે, તેમ તેને સમજાવવા માટે અમદાવાદમાં સાર્વજનિક પાઠશાળા ખોલી તેમાં જૈન સાહિત્ય કે જુના સાહિત્યના ભાષા શીખવવા પ્રચાર થવો જોઇએ,

ગુજરાતી ભાષાના જૈન જૈનેતર વિદ્વાનોને તથા માસિક વિગેરે પત્રોના કાર્યવાહકોને પ્રશ્નો.

(૧) હાલની ગુજરાતી ભાષાનું મૂળ કઈ ભાષામાં છે.

(૨) ગુજરાતી ભાષા નામ ક્યારથી વપરાયુ તેમ પહેલાં તેનું નામ શું હતું ? તે શબ્દની પ્રથમ શરૂવાત કયા પુસ્તકમાં છે ?

(૩) ગુજરાતી ભાષાનો મૂળ કવિ કોણ ? તેના કાવ્યનો નમુનો આપો.

(૪) જૈન સૂત્રોના ટબા (સ્તિબુક) ગુજરાતી ભાષામાં પ્રથમ ક્યારે થયા કોણે કઇ સાલમાં કર્યા તેનો થોડો નમુનો આપો.

(૫) આ સૂયગડાંગ સૂત્રના બીજા સ્કંધનુ પ્રથમ અધ્યયન છે, તેમાં વપરાયલા શબ્દોના ગુજરાતી ભાષામાં લગભગ મળતા કેટલાક શબ્દોના નમુના આપો.

(૬) આ સૂયગડાંગ સૂત્ર અને તેના ભાગોનો સંપૂર્ણ કોશ કરી આપવા કોઇ તૈયાર છે? જેમાં મૂળ સૂત્રો તથા નિર્યુક્તિના બધા શબ્દો આવવા જોઇએ.

(૭) આ સૂયગડાંગ મૂળ સૂત્રની ભાષાનું કઈ સાલનું અનુમાન થાય છે અને નિર્યુક્તિની ભાષાનું કંઈ સાલનું અનુંમાન થાય છે.

(૮) જે કોઈ આ સંબંધમાં પ્રયાસ કરવા માગશે અને જેઓ લેખક તરીકે કોઇપણ માસિકમાં લખતા હશે, તેનું સર્ટીફીકેટ મોકલવાથી તે બધાને સૂયગડાંગ સૂત્રના ભાગો ભેટ મળશે, લેખક નહિ હોય પણ માસિક વિગેરે પત્રના ગ્રાહકને તે પત્ર મારફતે પોણી કિમતે મળશે.

(૯) નંદીસૂત્રમાં જે આચાર્યોનાં નામ છે, તે ઐતિહાસિક રીતિએ કઈ કઈ સાલમાં થયા છે,

આ લેખક જો ગૃહસ્થ હશે તો તેને શું શુ સાહિત્ય જોઇએ છે તે લખવું, જેનું કામ સારૂ હશે તેને યોગ્ય બદલો પણ મળશે, નીચલા ભંડારો, તથા લાયબ્રેરીઓમાંથી દરેકને વાંચવા માટે પુસ્તકો મલી શકે છે.

(૧) શ્રીમાન્ મોહનલાલજી જૈન શ્વે. જ્ઞાન ભંડાર
સુરત ગોપીપુરા. (ચુનીલાલ દાળીયા) માજીસ્ટ્રેરેસ્ટ ઓફીસર
(૨) આનંદ પુસ્તકાલય. સુરત ગોપીપુરા ઓશવાળ મોહલ્લા.
(૩) હંસ વિજયજી જૈન લાયબ્રેરી. લુણસાવાડા અમદાવાદ.
(૪) આલમચંદજી જૈન લાઇબ્રેરી
પાલનપુર (પારી. મણિલાલ ખુશાલચંદ)

બીજા અંકમાં તે લખનારનાં નામ તથા જે નિબંધ ઉચિત લાગશે, અથવા જેની ટીપણ ઉપયોગી હશે તે છાપવામાં આવશે.

(૧૦) જુનામાં જુની જૈને લખેલી કે જૈન ધર્મની પ્રથમ પ્રતિ કઇ સાલની કોની પાસે છે.

(૧૧) પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો માફક વર્ત્તમાન કાળમાં સાધુ સિવાય કોઇપણ ગૃહસ્થે જૈનસૂત્રો વાંચ્યાંની માહિતી હોય તેમનાં નામ આપો.

મળવાનું ઠેકાણું

(૧) **મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી.**
લાલબાગ પાંજરાપોળ મુંબાઈ નં. ૪
(૨) **મોહનલાલજી જન શ્વે. જ્ઞાનભંડાર**
ગોપીપુરા સુરત.
જૈન વિજયાનંદ પ્રેસ કણપીઠ સુરત.
(૩) **સાકરચંદ ફકીરચંદ જૈન આશ્રમ**
લુણસાવાડા અમદાવાદ.
(૪) **જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર.**

કોઈપણ ગુજરાતી ભાષાના માસિકની ઓફીસમાં મળશે.

વિમળ પ્રબંધના ઉપોદ્‌ઘાતમાં સ્વર્ગસ્થ મણિલાલ બકોરભાઇ વ્યાસનું ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ વિષે

વિવેચન

વિમલપ્રબંધ સંવત્ ૧૫૬૮ માં પાટણના જૈન મુનિ **લાવણ્યસમય** ગણિએ રચ્યો છે અને તેની સંવત્ ૧૫૮૪ માં લખાયેલી પ્રતિ પ્રમાણે અક્ષરશ તે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે; એટલે સોળમાં શતકની ભાષાના નમુના તરીકે સાહિત્યમાં આ પુસ્તકનું સ્થાન છે. સોળમાં શતકની ભાષા જૂની ગુજરાતીભાષા છે. આ ભાષાના સ્વરૂપથી ગુજરાતના સામાન્ય વાંચકો કેવળ અજાણ છે, તેમ પ્રતિષ્ઠિત લેખકો સુદ્ધાં એને એના ખરા સ્વરૂપમાં ઓળખતા નથી. करइ, धरइ કે करि धरि જોતાની સાથે કાં તો એમ પૂછવામાં આવે છે કે આ કઈ ભાષા છે, અથવા એમ કહી દેવામાં આવે છે કે આ તો જૈન-માગધી ભાષા છે. પરિસ્થિતિ આવી હોવાને લીધે **જૂની ગુજરાતી** (ભાષા) સંબંધી ખુલસો કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

ખુલાસાની ભૂમિકા તરીકે ગુજરાતી-ભાષાના ઇતિહાસપર જરા નજર ફેરવી જવી જોઇએ.

છેક અજ્ઞાન લોકો સિવાય બીજું કોઈ એમ ધારે નહિ કે આપણે હાલ બોલીએ છીએ તે ભાષા અનાદિ કાળથી આવા ને આવા જ રૂપમાં ચાલતી રહેલી હોવી જોઇએ. વ્યુત્પત્તિ શીખતા વિદ્યાર્થીઓ જાણે છે કે ગુજરાતીભાષા અપભ્રંશભાષામાંથી ઉત્પન્ન થઇ છે, અપભ્રંશભાષા પ્રાકૃતભાષામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે, અને પ્રાકૃતભાષા સંસ્કૃતભાષામાંથી ઉત્પન્ન થઇ છે. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી વચ્ચે ભાષાના બીજા બે અવતાર હોવાનું શિક્ષકોના જાણવામાં હોય છે, પણ એ અવતારોનું સ્વરૂપ તેમના અંતઃકરણપર પ્રતિબિંબિત

થયેલું ન હોવાથી વ્યુત્પત્તિ કરવાના પ્રસંગે તેઓ ગુજરાતી ઉપરથી બારોબાર સંસ્કૃતને પકડવા જાય છે અને એમ કરતાં હાથમાં ન આવે તે જતું કરીને ચલાવી લેવામાં આવે છે.

ભાષા એ પ્રજાજીવનનાં ચાર અંગોમાંનું એક અંગ હોવાથી પ્રજાના સામાજીક ઇતિહાસના જેવું ભાષાના ઇતિહાસનું પણ મહત્વ છે. ભાષાનો ઇતિહાસ વિખૂટા પડેલા લોકો વચ્ચેના સંબંધ પર પ્રકાશ પાડે છે, મૂળ પ્રજામાં પાછળથી ભેળાયેલા લોકો વિષે માહિતી આપે છે, પ્રજાના આચારવિચાર, ધંધાઉદ્યોગ, ધર્મભાવના, સુધારણા અને મનોવૃત્તિઓનું વલણ ભાષાના ઇતિહાસ ઉપરથી પરખાય છે. ભાષાનો ઇતિહાસ પ્રજા જીવનની અનેક ગુંચો ઉકેલવામાં સહાયભૂત થઈ પડે છે. ધર્મગ્રંથોમાં સચવાઇ રહેલી વૈદિક અને સંસ્કૃતભાષા જેમ આર્યધર્મ અને આર્યપ્રજાના પ્રાચીન ઐકય ઉપર પ્રકાશ પાડે છે, તેમ મધ્યકાલીન પ્રાકૃતભાષા જુદા જુદા પ્રાન્તોના પરસ્પર સંબંધપર પ્રકાશ પાડે છે.

દ્રાવિડીઅન ભાષાઓ બાદ કરતાં ભરતખંડની સર્વ પ્રાન્તિક ભાષાઓનો ઇતિહાસ વૈદિકભાષાથી શરૂ થાય છે. વૈદિકકાળમાંજ **य** અને **ष** જેવા વર્ણોનો ઉચ્ચાર જુદા જુદા સ્થાનમાં વસતા ઋષિઓ જુદો જુદો કરતા હતા. વૈદિકભાષામાં ઉચ્ચારભેદની વિકૃતિ આ કાળથીજ શરૂ થઇ હતી. આર્યપ્રજાનો ફેલાવો થતો ગયો અને અનાર્ય લોકો સાથે તેમનો સંસર્ગ વધતો ગયો, તેમ તેમ તેમની ભાષા વધારે વિકૃત થતી ગઇ. વિક્રમ સંવત્ પૂર્વે આઠમા નવમા સૈકામાં થયેલા પાણિનિ મુનિએ **अष्टाध्यायी** વ્યાકરણ રચ્યું, તેનો હેતુ એ પણ હતો કે ઉચ્ચારભેદથી ભાષાને બગડતી અટકાવી. આ ઉચ્ચાર-ભેદ અને વિક્રમસંવત્ પહેલાં પાંચશે વર્ષ ઉપર **પાલિભાષામાં**

-સંગ્રહાયેલા બુદ્ધ ધર્મના ગ્રંથો એ જોતા પ્રાકૃતભાષાનો ઇતિહાસ ૨૫૦૦થી ૩૦૦૦ વર્ષ જેટલો લંબો થાય છે.

અપભ્રષ્ટ થયેલી વૈદિકભાષા વધારે બગડતી અટકાવવા પાણિનિ મુનિએ નિયમબદ્ધ કરી-સુધારી, તે સંસ્કાર પામેલી-સંસ્કૃત ભાષા કહેવાઈ. આ ભાષા પંડિતોની અને પુસ્તકોની ભાષા થઇ. લોકભાષા તરીકે તો અપભ્રષ્ટ થયેલી વૈદિકભાષા ચાલતી હતી તેજ બોલી ચાલતી રહી. વખત જતો ગયો તેમ તેમ પ્રાન્તોની સ્થિતિરીતિની ભિન્નતાને લીધે જુદા જુદા પ્રાન્તની ભાષા જુદું જુદું વલણ લેતી ગઈ તે તે પ્રાન્ત કે પ્રજાના નામ પ્રમાણે જુદા જુદા નામે ઓ. ાતી થઈ.

સંસ્કૃતભાષા પુસ્તકોની ભાષા થઈ રહી તે કાળ અને હાલની ગુજરાતીભાષા લોકભાષા તરીકે ચાલતી થઇ એ કાળ વચ્ચે લગભગ અઢીહજાર વર્ષ જેટલું અતર મૂકવું પડે. આ અઢીહજાર વર્ષ જેટલા લાંબા કાળની ભાષાના ઈતિહાસથી આપણે અજાણ્યા રહીએ, તો તે અજ્ઞાન જેવુ તેવુ ગણાય નહિ. આપણી હાલની સ્થિતિનો અને હાલની આપણી ભાવનાઓનો લાંબો ઇતિહાસ એ કાળની ભાષામાં સમાયેલો છે. મોટાં મોટાં રાજકીય પરિવર્તનો, મોટાં મોટાં સામાજીક પરિવર્તનો અને મોટાં મોટા ધાર્મિક પરિવર્તનો એ કાળમાં થયાં છે. આપણા પૂર્વજોની પ્રાચીન રીતભાતો, વિચાર, મતો અને અનુભવોની છાપ એ ભાષાના શબ્દોપર છપાઈ રહી છે જો કે એ કાળે ગ્રંથ રચના સંસ્કૃતમા થતી હતી, તો પણ પ્રાકૃતભાષા કંઈ છેક સાહિત્ય વગરની નહોતી. પ્રાકૃત બોલનારા આપણા પૂર્વજોમાં જ્ઞાન અને અનુભવની ઉર્મિઓ ઉભરાઈ ન હોય કે ઝીલાઇ ન હોય એ બનવાજોગજ નથી. ચંડનું '**પ્રાકૃતલક્ષણ**'

જુદી પડતી હોવા છતાં ભાષા તરીકે એક ભાષા હતી ને બધી ભાષાઓ **પ્રાકૃતભાષા** એ એકજ ભાષાના નામે ઓળખાતી હતી. જૂનામાંજૂનું અને પ્રતિષ્ઠા પામેલું મગધના પંડિત વરરૂચિકૃત **'प्राकृत-प्रकाश'** નામનું પ્રાકૃતભાષાનું વ્યાકરણ છે, એ વ્યાકરણ વડે જેમ જૈન સૂત્રો સમજી શકાય છે, તેમ પેંઠણના રાજા શાતવાહને રચેલું **'गाथा सप्तशती'** મહારાષ્ટ્રીપ્રાકૃતમાં છે, તે પણ સમજી શકાય છે. હેમચંદ્રાચાર્યે પ્રાકૃતભાષાનું વ્યાકરણ રચ્યું છે, તેમાં પ્રાકૃતભાષાના નિયમો સમજાવવા ૯૨૯ સૂત્ર આપ્યાં છે. સર્વ પ્રાકૃતભાષાને લાગુ પડતાં એ સૂત્રો પછી શૂરશેનીભાષા માટે ૨૭ સૂત્રો, માગધી ભાષા માટે ૧૬ સૂત્રો, પૈશાચિકભાષા માટે ૨૨ સૂત્રો, ચૂલિકાપૈશાચી માટે ૫ સૂત્રો અને અપભ્રશભાષા માટે ૧૨૧ સૂત્રો આપીને એટલા અંશમાં એ ભાષાઓ એક બીજાથી જુદી પડતી છે, એમ બતાવ્યું છે, આ સૂત્ર સંખ્યા ઉપરથી જોઈ શકાય કે પ્રાકૃત નામે ઓળખાતી ભાષા કેટલી વ્યાપક હતી અને પ્રાન્તિક ભાષાભેદ કેટલો નજીવો હતો.

પ્રસિદ્ધવૈયાકરણ હેમચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે જૈનસૂત્રો અર્ધ માગધીમાં છે. આપણે અનુમાન કરી શકીએ કે અર્ધ માગધી તે બીજી કોઈ નહિ પણ ગુજરાતની તે કાળની લોકભાષા હોવી જોઇએ. અર્ધ માગધી શબ્દનો ભાવાર્થ એટલોજ હોઈ શકે કે કંઇક શબ્દો માગધી છે અને કંઈક બીજા પ્રકારના છે, અથવા એમ પણ હોઇ શકે કે તે માગધીભાષા સાથે મળતી છે પણ માગધીભાષા નથી. પાછળ કહેવામાં આવ્યું તેમ એ કાળની સર્વ ભાષાઓ એક ભાષા જેવી હતી, સર્વ સગી બહેનો હતી અને સર્વનો સંસ્કૃત સાથે સીધો સંબંધ હતો, એટલે માગધી સાથે જેમ ગુજરાતીપ્રાકૃત મળતી છે તેમ મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃત પણ

મળતી છે અને પ્રાકૃતના પેટાની બીજી બધી ભાષાઓ પણ મળતી છે.*

જૈન ગ્રંથોમાં જણાવવા પ્રમાણે સંવત્ ૫૧૦ માં વલભીપુરમાં મળેલી જૈનપરિષદે જૈનગ્રંથો પુસ્તકારૂઢ[1] કર્યાં. સમર્થ ભાષાશાસ્ત્રી પ્રોફેસર વેબર કહે છે કે જૈનસૂત્રો આ વખતે સ્થાનિક[2]ભાષાનું રૂપ પામ્યા મહાવીર સ્વામીની જન્મભૂમિ મગધમાં હતી પણ એમણે જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે સૂત્ર રૂપે આપ્યો નહોતો. વાર્તા રૂપે એમણે કરેલો ઉપદેશ એમના ગણધરોએ સૂત્રો રૂપે ગુથ્યો હતો. એમ માનવામાં આવે છે કે મગધમાં મળેલી પહેલી જૈનપરિષદે માગધી ભાષામાં સૂત્રસંગ્રહ કર્યો હતો પ્રો વેબર કહે છે કે વલભીપુર પરિષદે એ સૂત્રોને સ્થાનિકભાષાનુ રૂપ આપ્યું. પોતાના સિદ્ધાંત અભણ લોકો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો સુદ્ધાં સર્વ સમજી શકે એવી ભાષામાં ધર્મોપદેશ થવા જોઇએ એવો બૌદ્ધ અને જૈનધર્મ પ્રવર્તકોનો ખાસ આગ્રહ હતો એ આગ્રહને અનુસરીને વલભીપુરની પરિષદે જૈનગ્રથોને સ્થાનિકભાષાનું રૂપ આપ્યું હોય એ બનવાજોગ છે.

વિવાદને ખાતર એમ માનીએ કે જૈનસૂત્રોની ભાષા તે ગુજરાતીપ્રાકૃત નહિ પણ માગધી અથવા બીજી કોઇ પ્રાકૃત છે, તોપણ પરિણામમાં આપણે માટે કંઇ મોટો ફેર પડવાનો નથી. બધી પ્રાકૃત લગભગ મળતી હતી અને બધા પ્રકારની પ્રાકૃત બોલનારી પ્રજા સાથે આપણો સંબંધ હતો. સંબંધ હતો એટલુંજ નહી પણ જુદા જુદા પ્રાન્તવાસીઓનું ગુજરાત વાસસ્થાન હતુ. જુદી જુદી

---

* જિનકીર્તિસૂરિકૃત 'ષડ્ભાષા સ્તવન' નામના છત્રીસ ટુંકના કાવ્યમાં છ એ પ્રાકૃત ભાષાઓની છ ટૂક આપીને એ ભાષાઓનુ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ બતાવ્યુ છે. એ કાવ્ય પૂરતા વિવેચન સાથે હુ જુદુ પ્રસિદ્ધ કરીશ.

૧. પુસ્તકપર ચઢાવ્યા—લખ્યા. ૨. ગુજરાતી પ્રાકૃત—તે કાળની લોકભાષા.

પ્રાન્તિક પ્રજાઓના મિશ્રણનું પરિણામ હાલની ગુજરાતી પ્રજા છે, તેમ જુદી જુદી પ્રાન્તિક ભાષાઓના મિશ્રણનું પરિણામ હાલની ગુજરાતી ભાષા છે. જે જે પ્રાન્તની પ્રજાએ ગુજરાતમાં વાસો કર્યો તે તે પ્રાન્તની પ્રાકૃત ભાવિભાષાની કારણભુત થઇ.

જે ભાષા વ્યાકરણ અને કોશથી નિયમિત થઇ હોય, જે ભાષાનું સાહિત્ય બહોળું વિસ્તાર પામેલું અને લોકપ્રિય હોય, જે ભાષા કેળવણી પામેલા જનસમૂહની લોકભાષા હોય અને જે ભાષાને પરભાષા બોલનારી પ્રજાનો સંપર્ક બહુ ઓછો હોય, તે ભાષા ઘણા લાંબા કાળ સુધી જીવતી રહી શકે. એથી ઉલટું જે ભાષાને એ સાધનો પ્રતિકૂળ હોય તે ભાષા બહુ જલદી રૂપાંતર પામી જાય. પ્રાકૃતભાષાને બંધારણવાળી સંસ્કૃત ભાષાનો બહુ સારો સહાયો હતો અને તે બોલનારો લોકસમૂહ કેળવાયેલો હતો, પણ તેનું સાહિત્ય બહુ અલ્પ હતું, તેમ પરદેશી પ્રજાઓનો સંપર્ક તેને અહર્નિશ દૂષિત કર્યા કરતો હતો; આ પ્રતિકૂળ સંજોગોને લીધે વૃદ્ધાવસ્થા પામેલા માણસની પેઠે ક્ષીણ થતાં થતાં તે રૂપાંતર પામી ગઈ. પ્રાકૃતભાષા ક્યારેં રૂપાંતર પામી તે નક્કી કરવા જેવું ખાત્રી ભર્યું સાહિત્ય વિદ્યમાન નથી, અનુમાનથી એમ કહી શકાય કે વિક્રમસંવતનું સાતમું આઠમુ શતક તે પ્રાકૃતભાષાનો અંતકાળ અને અપભ્રંશભાષાનો આરંભકાળ. પ્રાકૃતનું રૂપાંતર થઇને જે ભાષા ચાલતી થઈ તેનું નામ **અપભ્રંશભાષા.** જો કે અપભ્રશભાષા એ શબ્દ પ્રાકૃત ભાષાની પેઠે વિશાળ અર્થમાં પણ વપરાતો હતો અને આભીરી (આહીરી) વગેરે ખાસ ભાષાઓને પણ તે લગાડવામાં આવતો હતો, છતાં વિશેષે કરીને ગુજરાતી અને માળવામાં ચાલતી આઠમા શતક પછીની ભાષાને **અપભ્રંશભાષા** એ નામ આપવામાં આવ્યું છે. માળવાના

ભોજરાજાનો સમય જે સંવત્ ૧૦૭૮ પછીનો નિર્ણિત થયો છે, તે કાળે અપભ્રંશભાષા ચાલતી હતી. આ સમય તે ગુજરાતના ચૌલુક્ય મહારાજા પહેલા ભીમદેવનો સમય છે. વિમલપ્રબંધના નાયક વિમળશાનો સમય તે પણ આ સમય. આ સમયે પણ ભરતખંડની સર્વ ભાષાઓ વચ્ચે ઘણું સામ્ય હતું. પ્રાન્તિક ઉચ્ચારભેદે પ્રત્યયો હેરફેર હોવા છતાં શબ્દોનાં મૂળરૂપ સર્વત્ર મળતાં આવતાં હોવાથી વ્યાપારીઓ વગર અડચણે એક બીજા પ્રાન્ત સાથે વ્યવહાર ચલાવી શકતા અને મુસાફરો વગર સંકોચે એક બીજા પ્રાન્તમાં મુસાફરી કરી શકતા. જૈનસાધુઓ જેઓ હંમેશાં દેશભાષામાં ઉપદેશ આપતા હતા, તેમને એકથી બીજા પ્રાન્તમાં જઇ ઉપદેશ કરવાને ભાષાની અડચણ નડતી નહોતી. મુસલમાની રાજ્યકાળ શરૂ થયા પછી બીજા પ્રજાકીય સંબધોની પેઠે દેશનો ભાષાસંબંધ પણ વધારે વધારે તૂટતો ગયો. રાજકીય અવ્યવસ્થાને લીધે જે તે પ્રાન્તનો વ્યવહાર જે તે પ્રાન્તમાં સંકોચાયો, (તેમ) ભાષામાં દિન પ્રતિદિન પ્રાન્તિક વિકાર વધતા ચાલ્યા અને દરેક પ્રાન્તભાષા જુદી ભાષા તરીકે વધારે વધારે સ્પષ્ટ થતી ગઈ. સદ્‌ગત સાક્ષર શ્રી નવલરામભાઈ એ કાળની ભાષા સ્થિતિ માટે આ પ્રમાણે કહે છેઃ—

"આશરે સાતસેં આઠસે વર્ષ ઉપર જોઈશું તો માલમ પડશે કે આપણું ભાષાઐક્ય હાલ છે તેથી પણ બહુ જ વધારે હતું. એ સમયના ગ્રંથો અને પ્રાકૃતભાષાના અર્વાચીન શોધકોના કહેવાથી સાબીત થયું છે કે એક વખત ઉપર ગુજરાતમાંજ નહિ પણ પંજાબ, સિંધ, કચ્છ, મેવાડ, મારવાડ, વ્રજ, ખાનદેશ, ઉડિયા, અને ઠેઠ બંગાળા સુધી લગભગ એક સરખીજ ભાષા બોલાતી હતી.

અલબત્ત તે ભાષા ગુજરાતી કે હિંદી એ નામથી ઓળખાતી નહોતી, પણ અપભ્રંશ એવું તેનું સામાન્ય નામજ હતું. બેશક તેમાં પ્રાંત ભેદ ઘણાજ હશે-હાલ જે જુજ પ્રાંત ભેદોને માટે કેટલાક મિથ્યા ઝઘડો ઉઠાવવા તત્પર જણાય છે તેના કરતાં સો ઘણાં વધારે, તો પણ તેણે એક સામાન્યરૂપ પકડેલું, અને સામાન્ય વર્ગે અંધમમત્વ છોડી તેજ આનંદથી સ્વીકારેલું.

પણ મુસલમાનો આવ્યા અને બીજા ઐક્યની સાથે આપણું ભાષાઐક્ય પણ ટૂટયું. ઠેકાણે ઠેકાણે લડાઈના રણશિંગાં ફૂંકાવા લાગ્યાં. મારફાડ ને નાસભાગ ચાલી, બધા પોતપોતાના પ્રાંતમાં પ્રયત્ન વડે સંતાઈ રહેવા લાગ્યા, અને પરસ્પરનો સહવાસ એટલો બધો બંધ પડી ગયો કે એક પ્રગણાના-લોક બીજા પ્રગણામાં પણ ભાગ્યેજ જવાની હિંમત ચલાવતા. આવી સ્થિતિમાં પ્રાંતભેદે જોર પકડી પોતાનાં ખાસ લક્ષણો ખીલવી, ભિન્ન ભિન્ન ભાષા રૂપે વખૂટા પડવા માંડયું, એટલે ગુજરાતી, કચ્છી, મેવાડી, મારવાડી, પંજાબી, વ્રજ વગેરે હાલની ભાષાઓ થઇ." (નવલગ્રંથાવલિ. પૃ. ૪૦૪)

વિક્રમસંવત્‌ના આઠમા શતક પછીના એટલે પંચાસરના પતનકાળથી માંડીને પાટણના રજપુતરાજ્યની આખર સુધીના કાળને **અભ્રંશભાષાનો કાળ** કહી શકાય. એ પછીની ભાષાને આપણે જૂની ગુજરાતી ભાષા કહીશું. સંવત્ ૧૩૦૦ થી ૧૬૦૦ સુધીનાં ૩૦૦ વર્ષને આપણે **જુની ગુજરાતીનો કાળ** કહીશું.

વિદ્વાન્ શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કાળિદાસ ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસમાં જૂની ગુજરાતીનો કાળ સંવત્ ૧૧૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીનો

ઠરાવે છે, પણ એ કાળની ભાષા વિષે આપણે જે માહિતી મેળવી શકીએ છીએ, તે ઉપરથી જૂની ગુજરાતીના કાળ સંબંધીનું શાસ્ત્રીનું અનુમાન ફેરવવાની આપણને જરૂર પડે છે. સંવત્ ૧૧૦૦ એટલે સિદ્ધરાજનો પૂર્વસમય. સિદ્ધરાજના સમયે પ્રસિદ્ધ વૈયાકરણ હેમચંદ્રાચાર્યે અપભ્રંશભાષાનું વ્યાકરણ રચ્યું છે. હેમચંદ્રાચાર્ય ગુજરાતમાં જન્મેલા હતા અને પાટણના રાજકર્ત્તાઓ સાથે બહુ ગાઢો સંબંધ ધરાવતા હતા. એમણે સંસ્કૃતથી માંડીને પોતાના કાળે ચાલતી અપભ્રંશ ભાષા સુધીની મુખ્ય મુખ્ય સર્વ ભાષાઓનું સ્વરૂપ નિર્ણિત કર્યું, છતાં ગુજરાતી ભાષા માટે કંઇ લખ્યુ નહિં, તેથી એમ કહી શકાય કે એ કાળે ગુજરાતી ભાષા વિદ્યમાન હોત તો તેના નિયમો બાંધવાને તે કદી પણ દુર્લક્ષ કરત નહિ. હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા સૂક્ષ્મદર્શી વિદ્વાનને માટે એમ ધારી શકાય નહિ કે તેમણે મૃતભાષાઓનાં વ્યાકરણ રચ્યાં અને વર્તમાન ભાષાને માટે વ્યાકરણની જરૂર માની નહિ. હેમચંદ્રાચાર્યના સમયે ગુર્જરભાષા એ નામ વિદ્યમાન્ હોવું જોઇએ એમ માનવાને પણ કારણ છે. એ સમય પહેલા ઘણાં લાંબા કાળની 'ગુર્જરપ્રજા' અને 'ગુર્જરદેશ' એ શબ્દો ચાલ્યા આવતા હતા, અને જો એક પ્રજાનું નામ તેજ તે દેશનું નામ પણ હોય તો તેમની ભાષા પણ તેજ નામે ઓળખાતી હોવી જોઇએ. પરસ્પરાશ્રિત આ સંબંધોનો વિચાર કરતાં એમ માનવુ પડે કે હેમચંદ્રાચાર્યના સમયમા **ગુર્જરપ્રજા, ગુર્જરદેશ** અને **ગુર્જરભાષા** એ ત્રણે શબ્દો વિદ્યામાન હોવા જોઇએ.

ગુર્જરવાણિયા, ગુર્જરસુથાર, ગુર્જર સોની, ગુર્જરકુંભાર, વગેરે નામોમા ચાલતા રહેલા 'ગુર્જર શબ્દ ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ કે, **'ગુર્જર'** એ નામે ઓળખાતા લોકોનો કોઇ મોટો

સમૂહ પાછલા કાળે હોવો જોઇએ. ઉત્તરમાંથી આવેલો એ સમૂહ અહીંના જે ભાગમાં વસ્યો તે ભાગ **ગુર્જર ભૂમિ** કે **'ગુર્જરદેશ'** એ નામે ઓળખાતો થયો. પાટણના મહારાજા **ગુર્જરેશ્વર** કહેવાતા અને એમના અધિકારનો મૂળ પ્રદેશ (ફક્ત ઉત્તર ગુજરાત) ગુર્જરદેશ ગણાતો. સંવત્ ૧૪૦૫માં રચાયેલા 'ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ'માં **"वागडदेशे वटपद्रपुरं"** (વાગડ દેશમાં વડોદરા શહેર) અને **"धंधुकपुरं गूर्जरधरा सुराष्ट्रा संधिगताः"** (ધંધુકાશહેર ગુજરાતની ભૂમિ અને સોરઠની સરહદ ઉપર આવ્યું છે) એમ કહે છે. કાઠિયાવાડનો દ્વીપકલ્પ એ વખતે સૌરાષ્ટ્ર અથવા સોરઠને નામે ઓળખાતો હતો અને વડોદરાની દક્ષિણનો પ્રદેશ ઘણા લાંબા કાળથી લાટ દેશને નામે પ્રસિદ્ધ હતો.* ગુર્જરદેશની ગુર્જરીભાષાની પેઠે સોરઠદેશની સોરઠીભાષા અને લાટદેશની લાટીભાષા એ નામો પણ તે કાળે વિદ્યમાન્ હતાં, પણ જે કારણથી હેમચંદ્રાચાર્યે પોતાના વ્યાકરણમાં ગુજરાતીભાષા માટે કંઇ લખ્યું નથી, તેજ કારણથી સોરઠી કે લાટીભાષા માટે પણ કંઇ લખ્યું નથી; કારણ એ છે કે ગુજરાતી, લાટી, સોરઠી એ બધાં નામો કોઇ જુદી જુદી ભાષાઓનાં નહિ, પણ અપભ્રંશ નામે ઓળખાતી વ્યાપકભાષાના પ્રાન્તિક ઉચ્ચારભેદનાં નામ હતાં. 'ગુર્જરદેશ' એ જેમ તે કાળે ફક્ત ઉત્તર ગુજરાતના એક પ્રાન્તનું નામ હતું, તેમ 'ગુર્જરભાષા' એ તે કાળે ફક્ત ઉત્તર ગુજરાતના પ્રાન્તિક ઉચ્ચારભેદનું નામ હતું.

સંવત્ ૧૩૬૧માં રચાયેલા 'પ્રબંધચિંતામણિ' ગ્રંથમાં પણ ગુજરાત શબ્દ ફક્ત ઉત્તર ગુજરાતનેજ લગાડવામાં આવ્યો છે અને કાઠિયાવાડના દ્વીપકલ્પને 'સોરઠ' તથા વડો-

---

* ગુર્જરદેશ કરતાં લાટદેશ એ નામ વધારે જૂનું છે.

દરાના દક્ષિણભાગને લાટ નામ આપવામાં આવ્યું છે. શાકે ૧૩૦૬ સંવત્ ૧૪૪૦માં નંદપદ્રપુર (નાંદોદ)ના દુર્ગસિંહનૃપના રાજ્યમાં રચાયેલા "કર્મવિપાક સારસંગ્રહ" ગ્રંથમાં નંદપદ્રપુરને ગુજરાતમાં ગણ્યું છે. તે પહેલાંના કોઇ ગ્રંથમાં વડોદરાના દક્ષિણ પ્રદેશને ગુજરાતનું નામ આપેલું મારા જોવામાં આવ્યુ નથી. આ ઉપરથી એમ અનુમાન થઈ શકે કે મુસલમાની રાજ્યકાળના વખતથી ગુજરાત એ એક પ્રાન્તનું નામ લાટ વગેરે બીજા પ્રાન્તોને પણ લગાડવામાં આવ્યુ, ને ગુજરાત શબ્દ હાલના જેવા વિશાળ અર્થમાં વપરાતો થયો. મુસલમાન રાજકર્ત્તાઓનો અમલ પહેલવહેલો 'ગુજરાત' નામે ઓળખાતા પ્રદેશ ઉપર સ્થપાયો હતો અને ગુજરાતમાંજ એમનું પાટનગર હતું, એથી દિલ્લીના મુસલમાનો આ તરફના બધા પ્રદેશને ગુજરાતના નામે ઓળખતા હતા. પાટણની ગાદી અમદાવાદમાં આવી અને મુસલમાની અમલ દક્ષિણ તરફ આગળ વધતો ગયો, પણ દિલ્લીમાં તો ગુજરાતના સુલતાન, ગુજરાતનો મુલક અને ગુજરાતના લોક એ શબ્દોજ ચાલતા રહેલા હોવા જોઇએ. વિસ્તૃત અર્થમાં વપરાતો ગુજરાત શબ્દ દિલ્લીના દરબારમાંથી અમદાવાદના દરબારમાં આવે, ને ત્યાંથી વ્યવહારમાં ભળી રૂઢ થઈ જાય એ અશક્ય નથી. ઇતિહાસમાં આવા ફેરફાર થતાજ રહે છે. 'કાઠિયાવાડ +' અને 'હિંદુસ્તાન' એ નામો પણ એ રીતેજ ચાલતાં થયાં છે.

ત્યારે એ ગુજરાતી ભાષાની શરૂઆત ક્યારથી ગણવી, એ પ્રશ્નનો જવાબ એજ હોઇ શકે કે **જ્યારથી "ગુજરાત" પ્રાન્તનું નામ મટીને દેશનું નામ થયું ત્યારથી ગુજરાતી ભાષા પ્રાન્તિક-ભાષા મટીને દેશભાષા થઇ.**

+ આપણે આખા દ્વીપકલ્પને 'કાઠિયાવાડ' એ નામે ઓળખીએ છીએ, પણ ખરૂં જોતા 'કાઠિયાવાડ' એ કાઠીલોકથી વસેલા દ્વીપકલ્પના એક ભાગનું નામ છે. દ્વીપકલ્પના રહેવાસીઓ તો હજુ પણ એ એક ભા-

+ हिअइ खुडुक्कइ गोरडी, गयणी घुडुक्कइ मेहु।
वासारत्ति पवासुहं, विसमा संकडु एहु ॥
जणु आवतउ म वारि, पुन्नहि लब्भइ एह दिणु।
कोइ न चडसि बारि, उहट्टुलोसिइ जइ विहवु ॥

ગનેજ 'કાઠિયાવાડ' નામ આપે છે ને બીજા ભાગને 'ઝાલાવાડ' 'ગોહેલવાડ' 'હાલાર' વગેરે નામે ઓળખે છે. પાછલા શતકામા ગાયકવાડી ફોજ દ્વીપકલ્પમાં પ્રસરી ત્યારે મુખત્વે કાઠીલોકો સાથે તેમને વિરોધ કરવો પડતો અને કાઠીલોકના બંદોબસ્ત માટે ગાયકવાડી સૈન્યની મોટી છાવણી ગાયકવાડ પ્રાતમાં રાખવી પડતી. 'કાઠિયાવાડ' શબ્દ આ પ્રમાણે ગાયકવાડી સૈન્યને વધારે પરિચિત થવાથી વડોદરા દરબારમાં એ તરફનો આખો પ્રદેશ કાઠિયાવાડ નામે ઓળખાવા લાગ્યો. દરબારી શબ્દ પાછળથી વ્યવહારિક શબ્દ થયો ને આખા દ્વીપકલ્પનુ નામ કાઠિયાવાડ પડયું. હિંદુસ્તાન શબ્દનું પણ તેમજ થયું છે. પહેલા એ શબ્દ ફક્ત ઉત્તર હિંદુસ્તાનને લગાડવામાં આવતો હતો, અને હજુ પણ ભઇઆઓનેજ આપણે 'હિંદુસ્તાની' કહીએ છીએ ને તેમની ભાષાનેજ 'હિંદીભાષા' કહીએ છીએ. થોડાં વર્ષ પહેલાં નિશાળોમા ચાલતા પુસ્તકોમાં પણ 'ભરતખંડનો' ઇતિહાસ' ભરતખંડની ભૂગોળ' 'ભરતખંડનો નકશો' એમ લખાતુ હતું. આપણા જોતાં જોતાં ભરતખંડ શબ્દ દબાઈ ગયો છે ને 'હિંદુસ્તાન' શબ્દ ચલણમાં આવ્યો.

+ હૈયામાં ગોરી ખટકે છે અને ગગનમાં મેઘ ધડૂકે છે, એવી સ્થિતિમાં મુસાફરીનો રાતવાસો એ ભારે સંકટ છે. (નારી ઘેર) આવતા માણસને વારીશ નહિ. સદ્ભાગ્ય વડે એ દહાડો આવે છે. જો વૈભવ ઉલટાઈ જશે તો કોઇ બારણે ચડશે નહિ.

સૂયગડાંગ સૂત્ર.

ભાગ ૪ થો.

સ્કંધ બીજો.

(સત્તરમું શ્રી પૌંડરીક અધ્યયન.)

ॐ नमः श्रीवीतरागाय।

સૂયગડાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના પહેલા પુંડરીક અધ્યયનની ટીકાનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

પહેલો શ્રુતસ્કંધ કહ્યો હવે બીજો શ્રુતસ્કંધ કહીયે છીયે. તેનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં જે અર્થ (વિષય) ટુંકાણમાં કહ્યો તે આ શ્રુતસ્કંધ વડે ઉપપત્તિ (દૃષ્ટાંત) પૂર્વક વિસ્તારથી કહીયે છીએ.

તે વિધિઓજ સારી રીતે સંગ્રહીત થાય છે કે જેઓનું નામ ટુંકાણમાં અને વિસ્તારથી કહેલું છે, અથવા પૂર્વ શ્રુતસ્કંધમાં જે વિષય કહ્યો, તે અહીં દૃષ્ટાન્ત વડે સુખથી

બોધ થવા માટે કહે છે, આ સંબંધે આવેલા આ શ્રુતસ્કંધમાંનાં સાત મહા અધ્યયનો કહીએ છીએ, મોટાં અધ્યયનો તે મહા અધ્યયનો છે, કારણ કે પહેલા સ્કંધનાં કહેલાં અધ્યયનો કરતાં આ બીજા શ્રુતસ્કંધનાં અધ્યયનોમાં ઘણો અર્થ હોવાથી મોટાં છે તેથી મહત્ તથા અધ્યયન એ શબ્દોના નિક્ષેપા કહે છે,

णामं ठवणा दविए खेत्ते काले तहेव भावे य
एसो खलु महतंमि निक्खेवो छव्विहो होति। नि १४२

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી મહત્ શબ્દનો નિક્ષેપો છ પ્રકારે થાય છે, નામ સ્થાપના સુગમ છે, દ્રવ્ય મહત્ આગમથી તથા નોઆગમથી એમ બે પ્રકારે છે, આગમથી જ્ઞાતા (જાણનારો) પણ ઉપયોગ (લક્ષ) ન હોય, પણ નોઆગમથી તો જ્ઞશરીર ભવ્યશરીરથી જુદો સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે છે, તેમાં પણ સચિત્ત દ્રવ્ય મહત્ (મોટું) ઔદારિકાદિ શરીર છે, જે એક હજાર જોજનનું માછલાનું શરીર હોય છે, પણ વૈક્રિય શરીર લાખ જોજનના પ્રમાણનું હોય છે, તૈજસ કાર્મણ તો લોકાકાશ પ્રમાણેનાં હોય છે, (આ બંને શરીરો કેવલિ સમુદ્‌ઘાત વખતે હોય છે,) તેથી ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણરૂપ ચારે પ્રકારનાં શરીરો છે, તે દ્રવ્ય સચિત્ત મહત્ (મોટાં) છે, અચિત્તદ્રવ્ય મહત્ તો બધા લોકમાં વ્યાપી અચિત્ત

મહાસ્કંધ છે, મિશ્ર તો તે તેજ મત્સ્યાદિ શરીર છે, ક્ષેત્ર મહત્ લોક તથા અલોકનું ભેગું મળીને જે આકાશક્ષેત્ર છે, તે જાણવું. કાળમહત્ સર્વ અદ્ધા (કાલ) જાણવો, ભાવમહત્ ઔદયિકાદિક શરીર ભાવરૂપપણે ૭ પ્રકારે છે, તેમાં ઔદયિક ભાવ સંસારિક જીવોમાં છે, એથી ઘણાનો આશ્રય હોવાથી સૌથી મોટો છે, કાલથી પણ આ સૌથી મોટો છે. અનાદિ અનંત અભવ્યને આશ્રયી છે, ભવ્યને આશ્રયી અનાદિ સાંત છે, સાદિસાંત નારકોની અપેક્ષા એ છે, ક્ષાયિકભાવ કેવળજ્ઞાન-તથા દર્શનરૂપ છે, તે સાદિ અનંત છે, અને કાળથી મહાન્ છે, ક્ષાયોપશમિક બહુનો આશ્રયી અને અનાદિ અનંત હોવાથી મહાન્ છે, ઔપશમિક પણ દર્શન તથા ચારિત્ર મોહનીય અનુદયપણે તથા શુભભાવપણે હોવાથી મહાન્ છે, પારિણામિક બધા જીવોને તથા અજીવોને આશ્રયી હોવાથી તથા આશ્રય મોટો હોવાથી તે મહાન્ છે, સાન્નિપાતિક પણ ઘણાનો આશ્રય હોવાથી તે મહાન્ છે, એમ મહત્ કહ્યું, હવે અધ્યયનના નિપેક્ષા કહે છે,

णामं ठवणा दविए खेत्ते काले तहेव भावे य

एसो खलु अज्झयणे निक्खेवो छव्विहो होति। नि. १४३

હવે અધ્યયનના પણ નામ વિગેરે ૭ પ્રકારના નિક્ષેપ દેખાડવા નિર્યુક્તિકાર કહે છે, 'અધ્યયનના નામાદિક ૭-નિક્ષેપા છે, તે બીજી જગ્યાએ (આચારાંગમાં) વિસ્તારથી

કહ્યા છે તેથી અહીં કહેતા નથી. આ શ્રુતસ્કંધમાં સાત મોટાં અધ્યયનો છે. તેમાં પહેલું પોંડરીક નામનું છે. તેના ઉપક્રમ વિગેરે ચાર નિક્ષેપા કહેવા જોઇએ તેમાં ઉપક્રમ, આનુપૂર્વી નામ પ્રમાણ વક્તવ્યતા અર્થાધિકાર અને સમવતાર એમ છ ભેદો છે. તેમાં પૂર્વાનુપૂર્વીમાં આ પહેલું છે. પશ્ચાનુપૂર્વીમાં સાતમું છે અને અનાનુપૂર્વીમાં તો એકથી સાત સુધી ગુણાકાર કરતાં ૫૦૪૦ થાય તેમાંથી બે બાદ કરતાં ૫૦૩૮માં કોઇપણ જગ્યાએ હોય.

નામમાંતો છ નામ છે. તેમાં જાણવું. તે છ નામમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં જાણવું કારણ કે બધા સિદ્ધાંતોનો ભણવા ગણવા રચવાનો ક્ષાયોપશમિક ભાવજ હોય છે.

પ્રમાણચિંતામાં જીવગુણના પ્રમાણમાં છે. વક્તવ્યતામાં સામાન્ય રીતે બધાં અધ્યયનોમાં જૈન સિદ્ધાંતની વાત છે. અર્થાધિકાર પુંડરીકની ઉપમાએ જૈનસિદ્ધાંતનો ગુણસ્થાપન કરવાનો છે સમવતારમાં જ્યાં જ્યાં તેનો અવતાર થાય ત્યાં ત્યાં હમણાં કહી બતાવ્યું છે.

ઉપક્રમ પછી નિક્ષેપ આવે છે. તે નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં પોંડરીક એવું આ અધ્યયનનું નામ છે. તેના નિક્ષેપા માટે નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

णामे ठवणा दविए खेत्ते काले य गणण संठाणे ।
भावे य अट्ठमे खलु णिक्खेवो पुंडरीयस्स । नि. १४४

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ગણના સંસ્થાન અને ભાવ એમ આઠ પ્રકારે પૌંડરીકશબ્દનો નિક્ષેપો છે. તેમાં નામ અને સ્થાપના એ બે સુગમ હોવાથી તેને છોડીને દ્રવ્ય નિક્ષેપો કહે છે.

जो जीवो भविओ खलु ववज्जिकामो य पुंडरीयंमि ।
सो दव्वपुंडरीओ भावंमि विजाणओ भणिओ । नि.१४८

જે કોઇ પ્રાણધારણ કરનારો જીવ ભવિષ્યમાં પૌંડરીક થશે તે આશ્રયી ભવ્યછે તે બતાવે છે. પોતાના કર્મના તેવા ઉદયને લી... જે જીવ વનસ્પતિકાયમાં કમળરૂપે આંતરાવિના બીજા ભવમાં થશેજ તે આશ્રયી દ્રવ્ય પૌંડરીકછે (ખલુ શબ્દ વાકયની શોભારૂપ છે) ભાવ પૌંડરીક તો આગમથી પૌંડરીક પદાર્થનો જાણનારો તથા તેમાં ઉપયોગ હોય છે. એથી એ દ્રવ્ય પૌંડરીકનેજ વિશેષથી બતાવે છે.

एगभविए य बद्धाउए य अभिमुहियनामगोए य ।
एते तिन्निवि देसा दव्वंमि य पोंडरीयस्स । नि. १४९

એક ભવ કર્યા પછી તરત બીજા ભવમાં આંતરા વિના પૌંડરીક જાતિના કમળમાં ઉત્પન્ન થાય તે એકભવિક જાણવો તથા આયુ બાંધીને મરીને તરત પુંડરીક જાતિના કમળમાં ઉત્પન્ન થાય તે બીજો ભાંગો છે. (આ બે ભેદમાં ફેર એટલોજ છે કે પહેલામાં પુંડરીકનું આયુ બાંધ્યું નથી, અને બીજામાં બાંધ્યું છે) ત્રીજો ભાંગો તો મરવાના એક

સમય પહેલાં પુંડરીકનું આયુ બાંધીને અભિમુખ નામગોત્ર થઇને બીજા સમયમાં આંતરાવિના પુંડરીકમાં ઉત્પન્ન થાય તે જાણવો. (ઉત્પન્ન થયા પછી ભાવ પુંડરીક છે) આ ત્રણે આદેશો (ભાંગા) દ્રવ્ય પુંડરીકને લાગુ પડે છે.

भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके।
तद्रूव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं कथितम् ॥१॥

તત્વને જાણનારા પુરૂષોએ દ્રવ્ય તેને જ કહ્યું છે કે જે ભાવ (પદાર્થના પર્યાય)નું ભૂત (પૂર્વ) અને ભવિષ્ય (પછી)નું કારણ છે. (જેમ દહીં છે તેનું દ્રવ્ય દૂધ એ પૂર્વનું રૂપ છે અને છાશ એ પછીનું રૂપ છે તે બંને દહીંનાં દ્રવ્ય ગણાય) હવે આ પૌંડરીક કમળ માફક આગળ થઇ ગએલા નિર્મળ ચારિત્રવાળા પુંડરીકનું દ્રષ્ટાંત છે. અને મલીન ચારિત્રવાળા પતિત કંડરીકનુ દ્રષ્ટાંત નિર્યુક્તિકાર બતાવે છે,

तेरिच्छिया मणुस्सा देवगणा चेव होंति जे पवरा
ते होंति पुंडरिया सेसा पुण कंडरिया उ ॥नि. १५७॥

પણ નરકમાં તો બધાજ ગંદા પદાર્થ માટે કંડરીક છે, હવે તિર્યંચ ગતિમાં પુંડરીક છે, તે કહે છે,

जलयर थलयर खयरा, जे पवरा चेव होंति कंता य।
जेअ सभावे अणुमया ते होंति पुंडरीया उ ॥नि.१४८॥

જલચરોમાં માછલાં હાથી મગર વિગેરે પુંડરીક છે, સ્થલચરમાં સિંહ બળ વર્ણરૂપ વિગેરે ગુણ યુક્ત છે, તથા ઉરપરિસર્પમાં મણિધારી સાપો છે, ભૂજપરિસર્પમાં નોળીયા વિગેરે છે, ખેચરમાં હંસ મોર વિગેરે છે, એ પ્રમાણે કુદરતથીજ જે લોકમાં માનીતા ગણાય તે પૌંડરીક માફક શ્રેષ્ઠ જાણવા, હવે મનુષ્ય ગતિમાં પુંડરીક બતાવે છે.

अरिहंत चक्कवट्टी चारण विज्जाहरा दसारा य
जे अन्ने इड्डिमंता ते होंति पोंडरिया उ ॥१४९॥

સર્વથી શ્રેષ્ઠ પૂજાને યોગ્ય તે અર્હતો છે, તે નિરૂપમ રૂપ વિગેરે ગુણોથી ભરેલા છે, તેમજ ભરતખંડના છ વિભાગના સ્વામી ચક્રવર્ત્તીઓ છે, વળી જંઘાચારણ વિદ્યાચારણ મુનિવરો છે. તેઓ અનેક પ્રકારે આશ્ચર્ય પમાડે તેવી લબ્ધિઓવાળા મહા તપસ્વીઓ છે, તથા વિદ્યાધરો વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપરના નગરોના રાજાઓ છે, તથા હરિવંશ કુલમાં જન્મેલા દશારા નામના ક્ષત્રિયો છે, આ કહેવાથી બીજાં ઉત્તમ કુળોમાં જન્મેલા ઇક્ષ્વાકુ વિગેરે

પણ જાણવા, તેજ બતાવે છે, જે બીજા મોટી રૂદ્ધિવાળા કોટીશ્વર મોટા શેઠીયા છે, તે બધા પૌંડરીકો છે (તુ શબ્દથી બીજા લેવાને કહે છે) વળી બીજા જે વિદ્યા કળાના સમૂહથીયુક્ત હોય તે પણ પૌંડરીક જાણવા, હવે દેવગતિમાં ઉત્તમોનું પૌંડરીકપણું બતાવે છે,

भवणवइ वाणमंतर जोतिस वेमाणियाण देवाणं
जे तेसिं पवरा खलु ते होंति पुंडरिया उ ॥१५०॥

ભુવનપતિ વ્યંતર જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવ એ ચારે દેવનિકાયોમાં જે શ્રેષ્ઠ એવા ઇંદ્ર તથા ઈંદ્રના સામાનિક દેવો વિગેરે છે તે પૌંડરીક નામે જાણવા હવે અચિત્ત વસ્તુઓમાનું પ્રધાનપણું બતાવે છે,

कंसाणं दूसाणं मणि मोत्तिय सिल पवालमादीणं
जे अ अचित्ता पवरा ते होंति पोंडरीया उ ॥१५१॥

કાંસાના જે જયઘંટો વિગેરે બનાવે તે, તથા વસ્ત્રોમાં ચીનનાં રેશમી વસ્ત્રો વિગેરે તથા મણિઓમાં ઈંદ્રનીલ વૈડૂર્ય પદ્મરાગ વિગેરે રત્નો છે, તથા મોતીઓમાં જે રંગ આકાર પ્રમાણથી શ્રેષ્ઠ હોય છે તે, તથા શિલાઓમાં પાંડુ કંબલ વિગેરે છે, જ્યાં તીર્થંકરોના જન્માભિષેક વખતે સિંહાસન મુકાય છે. તે પ્રમાણે પરવાળામાં જે ઉત્તમ રંગ વિગેરેવાળાં હોય ને, આદિ શબ્દથી ઉત્તમ જાતિનું સોનું

તથા સોનાનાં બનેલાં ઘરેણાં વિગેરે લેવાં આ પ્રમાણે ઉપર બતાવેલાં કાંસા વિગેરેની ઉત્તમ વસ્તુઓ વિગેરે છે તે અચિત્ત પૌંડરીક જાણવા

મિશ્રદ્રવ્ય પૌંડરીકમાં તો તીર્થંકર ચક્રવર્તી વિગેરે જેમણે શ્રેષ્ઠ કડાં બાજુબંધ મુકુટ વિગેરે પહેરેલાં હોય. દ્રવ્યપૌંડરીક પછી ક્ષેત્ર પૌંડરીક કહે છે. (તે પહેલાં) ટીપ્પણમાં આપેલી ગાથા અને તેના અર્થ કહીયે છીયે

अचित्तमीसगेसु दव्वेसु जे य होंति पवरा उ।
ते होंति पोंडरीया सेसा पुण कंडरीया उ ॥१॥

આ ગાથા કોક પ્રતમાં છે તેથી તેની ટીકા નથી. પણ તેના સાર આ છે કે—અચિત્તતથા મિશ્ર દ્રવ્યોમાં જે ગુણોથી ઉત્તમ હોય તે પુંડરીક છે અને બાકીના કંડરીક છે.)

जाइं खेत्ताइं खलु सुहाणुभावाइं होंति लोगंमि।
देवकुरुमादियाइं ताइं खेत्ताइं पवराइं ।१५२।

જે દેવકુરૂ વિગેરે ક્ષેત્રોમાં સારા અનુભાવ(રસ)થી શ્રેષ્ઠવસ્તુઓ થાય તે આધારે તે ક્ષેત્રો પણ પૌંડરીક નામે ગણાયછે. હવે કાલ પૌંડરીક કહે છે

जीवा भवट्ठितीए कायठितीए य होंति जे पवरा।
ते होंति पोंडरीया अवसेसा कंडरीया उ ।१५३।

જે જીવો ભવસ્થિતિથી તથા કાયસ્થિતિ અર્થાત્ દેવલોક કે મનુષ્ય વિગેરેમાં જન્મેલા હોય અને શરીરને રંગ વિગેરે જેટલો કાળ સુંદર રહે તે કાળપોંડરીક જાણવા. બાકીના કંડરીક જાણવા. તેમાં ભવસ્થિતિમાં અનુત્તરવિમાનના દેવો પ્રધાન છે. કારણકે ચ્યવે ત્યાં સુધી શુભ અનુભાવ હોય છે અને કાયસ્થિતિમાં મનુષ્યો સારાં કામ અને સારો આચાર પાળવાથી સાત કે આઠ ભવસુધી મનુષ્યજન્મમાં પૂર્વકોડી વર્ષનું આઉખું પાળીને તરતજ ત્રણ પલ્યોપમના આઉખ્ય-વાળા મનુષ્ય તથા દેવનું સુખ ભોગવે છે. માટે તે કાયસ્થિ-તિએ પોંડરીક છે. બાકીના કંડરીક છે કાલપોંડરીક પછી ગણના અને સંસ્થાન પોંડરીક બતાવે છે.

गणणाए रज्जू खलु संठाणं जेव होंति चउरंसं ।
एयाइं पोंडरीगाइं होंति सेसाइं इयराइं ।१५४।

ગણત્રી વડે પોંડરીક ચિંતવતાં દશ પ્રકારનાં ગણિતમાં રજ્જુ ગણિત પ્રધાનપણે હોવાથી પોંડરીક છે દશ પ્રકારનું ગણિત આ પ્રમાણે છે.

परिकम्म रज्जु रासी ववहारे तह कलासवण्णे य ।
ल जावं तावं घणे य घणवग्ग वग्गे य ।१।

પરિકર્મ ૧ રજ્જુ ૨ રાશિ ૩ વ્યવહાર ૪ કલા સવર્ણ ૫ ૬ ઘન ૭ ઘનમૂલ ૮ વર્ગ ૯ અને વર્ગમૂલ ૧૦ કે

૭ સંસ્થાન ચિંતવતાં સમચોરસ સંસ્થાન પ્રવર હોવાથી તે સંસ્થાન (શરીરનો આકાર) શ્રેષ્ઠ છે, એટલે રજ્જુ ગણિત તથા સમચોરસ સંસ્થાન પુંડરીક છે, બાકીનાં પરિકર્માદિક ગણિત તથા ન્યગ્રોધ પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો કંડરીક જાણવાં, હવે ભાવ પૌંડરીક કહે છે,

ओदइए उवसमिए खइए य तहा खओवसमिए अ
परिणामसन्निवाए जे पवरा तेवि ते चेव । नि. १५५ ।

ઔદયિકભાવમા તથા ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક અને સાંનિપાતિકભાવમાં વિચારતાં તેઓમાં જે પ્રધાન ઔદયિક વિગેરે ભાવો છે તે અહીં લેવા. તથા ઔદયિકભાવમાં તીર્થંકરો અનુત્તર ઉપપાતિક દેવતાઓ તથા સોપાંખડીવાળાં ધોળાં કમળો પૌંડરીક જાણવાં ઔપશમિકભાવમાં સંપૂર્ણ મોહશાંતવાળા સાધુ જાણવા. ક્ષાયિકમાં કેવળજ્ઞાની લેવા. ક્ષાયોપશમિકમાં વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાની તથા ચૌદપૂર્વી અને પરમાવધિઓ થોડાકે બધા લેવા. પારિણામિકમાં ભવ્ય જીવો લેવા સાંનિપાતિકમાં બે ત્રણ વિગેરે સંયોગમાં સિદ્ધ વિગેરે પોતાની બુદ્ધિએ પૌંડરીકપણે વિચારવા બાકીના કંડરીક જાણવા. અથવા બીજી રીતે પૌંડરીક બતાવે છે

अहवावि नाणदंसणचरित्तविणए तहेव अज्झप्पे।
जे पवरा होंति मुणी ते पवरा पुंडरीया उ ।१५६।

८३९७

અથવા ભાવપૌંડરીક આ છે. સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમાં તથા વિનયમાં અધ્યાત્મમાં ધર્મધ્યાન વિગેરેમાં જે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ છે તેમને પૌંડરીક જાણવા, બાકીના કંડરીક ગણવા આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારે પૌંડરીકનો નિક્ષેપો બતાવી જેનાવડે અધિકાર છે તે કહે છે.

एत्थं पुण अहिगारो वणस्सतिकाय पुंडरीएणं।
भावंमि अ समणेणं अज्झयणे पुंडरीअंमि ।१९७।

અહીં દૃષ્ટાંતના પ્રસ્તાવમાં સચિત્ત તિર્યંચ યોનિમાં એકેંદ્રિય વનસ્પતિકાય (સફેદ પુંડરીક કમળ) જે જળમાં કમળ ઉગે છે તેના વડે પ્રયોજન છે. અથવા ઔદયિકભાવે રહેલ વનસ્પતિકાયના સો પાંખડીવાળા સફેદ કમળથી છે. અને ભાવમાં સમ્યગ્ દર્શનજ્ઞાન ચારિત્ર વિનય અને અધ્યાત્મમાં રમણતા કરનારા સુસાધુથી આ અધ્યયન પુંડરીક નામનું છે તેમાં તેવા સાધુની જરૂર છે. અર્થાત્ સુંદર સફેદ નિર્મળ વનસ્પતિકાયનું સો પાંખડીવાળું કમળ લેવું અને તેની જોડે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રથી યુક્ત ઉત્તમ સાધુથી પુંડરીક કમળની સરખામણી કરવી.

નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ પુરી થઇ અને હવે સૂત્રસ્પર્શીક નિર્યુક્તિનો અવસર છે. તે સૂત્ર સાથે હોય અને સૂત્ર સૂત્રાનુગમમાં હોય તે અવસર આવ્યો હોવાથી અટક્યા વિના શુદ્ધ ઉચ્ચારે સૂત્ર કહે છે:—

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं इहखलु पोंडरीए णामज्झमणे, तस्स णं अयमट्ठे पण्णत्ते—से जहणामए पुक्खरिणी सिया बहुउदगा बहुसेया बहुपुक्खला लद्धट्ठा पुंडरिकिणी पासादिया दरिसणिया अभिरूवा पडिरूवा तीसे णं पुक्खरिणीए तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहवे पउमवरपोंडरीया बुइया, अणुपुव्वुट्ठिया ऊसिया रुइला वण्णमंता गंधमंता रसमंता फासमंता पासादिया दरिसणिया अभिरूवा पडिरूवा, तीसे णं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगे महं पउमवरपोंडरीए बुइए, अणुपुव्वुट्ठिए उस्सिते रुइले वन्नमंते गंधमंते रसमंते फासमंते पासादीए जाव पडिरूवे। सव्वावंती च णं

તેવો સેય-કાદવ ઘણો હોય, અથવા ઘણાં ધોળાં કમળો હોય તેથી તથા ઘણું નિર્મળ સફેદ પાણી હોય તેથી બહુશ્વેતા (સફેદ-ધોળી) છે, તથા બહુ પુષ્કળ-ઘણા પાણીથી ભરેલી તથા પુષ્કરિણી જેવું નામ તેવો તેનો અર્થ (વસ્તુ) છે, તેથી લબ્ધાર્થ છે, અથવા જેણે આસ્થાન-પ્રતિષ્ઠા મેળવી માટે લબ્ધાસ્થા છે, વળી પૌંડરીક સફેદ કમળો તેમાં છે, માટે પૌંડરિકીણી (ઘણાપણામાં વાળો પ્રત્યય વપરાય છે માટે) ઘણાં કમળોવાળી છે, વળી પ્રસાદ-પ્રસન્નતા નિર્મળ જળવાળી માટે તે પ્રસાદિકા અથવા પ્રાસાદ-જિન મંદિરો જેમાં ચારે બાજુએ છે માટે પ્રાસાદિકા છે, દર્શનીયા-શોભાયમાન સારા સંનિવેશ (રહેઠાણ)થી દેખવા જેવી છે તથા સમીપ રહેલાં છે રૂપ-રાજહંસ ચક્રવાક સારસ વિગેરે જળચરો છે, અથવા ક્રીડા કરવા માટે તેના પાણીમાં હાથી, પાડા હરણોનાં ટોળાં વિગેરે છે, અથવા જળચર હાથી તથા મગર વિગેરેથી તે અભિરૂપ છે, તથા પ્રતિ રૂપ-નિર્મળતાથી જેમાં બધે પડછાયો દર્પણ માફક પડે માટે પ્રતિરૂપ છે, અથવા તેના અતિશોરૂપથી તેનાં પ્રતિબિંબ (ચિત્રો) લોકો પોતાને ઘેર કરાવે છે,

અથવા પ્રાસાદિક દર્શનીયા અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ એ ચારે એકજ અર્થમાં છે, તે વાવડી ઘણી રમણીય છે તેથી પ્રતિરૂપ બતાવવા માટે કહેલ છે, હવે ત્યાં ત્યાં એમ બેવડું પદ લેવાથી પુંડરીકો ઘણાં છે, તેવું કહ્યું. તથા દેશે દેશે આથી એકેક ભાગમાં

તેથી પણ વધારે કમળો છે, એટલે ત્યાં ત્યાં (જયાં જયાં) બધે સ્થળે કમળો છે, એવી એક પણ જગ્યા નથી કે તે તળાવડીમાં થોડાં પણ કમળો ન હોય, અથવા તત્ર તત્ર દેશે દેશે એ બતાવવાથી ભાગના ભાગમાં પણ કમળો છે, અથવા તત્ર તત્ર દેશે દેશે ત્યાં ત્યાં એમ ત્રણ બેવડાં પદ લેવાથી એક અર્થ છતાં ઘણાં કમળો છે, એવું મોટું પદ વાવડીને આપ્યું, કે તે વાવડીમાં બધા ભાગોમાં પદમકમળો તેજ સુંદર ધોળાં પૌંડરીક કમળો છે, (પદમ શબ્દ એટલા માટે લીધો કે પૌંડરીકનો અર્થ ધોળું છત્ર થાય, વાઘ થાય તે અર્થ ન લેતાં ફક્ત ધોળાં કમળોનો અર્થ લેવો)

(પદમ સાથે પૌંડરીક લેવાનું કારણ સો પાંખડીવાળું સફેદ કમળ લેવું વર શબ્દથી શ્રેષ્ઠ કમળો જ લેવાનાં છે) આ પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ ઘણાં પૌડરીક કમળો તળાવડીમાં બતાવ્યાં, આનુપૂર્વી–અનુક્રમે વિશિષ્ટ રચનાથી તથા કાદવ અને પાણી ઉપર ઉચ્છ્રિત-ઉંચાં રહ્યાં છે, તથા રૂચિ, કાંતિ, લાવનારાં તે રૂચિલ (મનોહર) છે, તેજ પ્રમાણે શોભનીક વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળાં છે, તજ પ્રમાણે પ્રાસાદિક દર્શનીય અભિરૂપ પ્રતિરૂપ કમળો તેની સુંદરતા બતાવે છે.

આવી તળાવડી જેમાં બધી બાજુએ પદમ કમળો વીંટાચેલાં છે, તેના બરોબર મધ્ય ભાગમાં એક મહા પદમવર પૌંડરીક અનુક્રમે સૌથી ઉંચું મનોહર વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શવાળું છે, તેમજ પ્રાસાદિક દર્શનીય અભિરૂપતર

પ્રતિરૂપ તર (સૌથી શ્રેષ્ઠ) છે, સર્વત્રથી પ્રથમનાં બે સૂત્ર કરતાં આ વિશેષ છે કે તળાવડીને બધે ફરતાં ચોમેર કમળો છે, તેમાં મધ્ય ભાગમાં આ સૌથી સુંદર કમળ છે (વાકયમાં આવેલા ચ સામટો અર્થ લેવા માટે છે, ણું ફક્ત વાકયની શોભા માટે છે)

આવી તળાવડીના પૂર્વ ભાગમાંથી કોઈ એક પુરૂષ સામે આવીને તે તળાવડીના કિનારે બેસીને બધાં કમળોમાં શ્રેષ્ઠ એવું કમળ જોઇને પૂર્વ દિશામાં ઉભો રહેલો તે આવી નીતિ (રીતિ) એ બોલે,

अह पुरिसे पुरित्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणीं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासंति तं महं एगं पउमवर पोंडरीयं अणुपुव्वुट्ठियं ऊसियं जाव पडिरूवं। तए णं से पुरिसे एवं वयासी, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिते वीयत्ते मेहावि अवाले मग्गत्थे मग्गाविऊ मग्गास्स गतिपरक्कमण्णू अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामि

त्ति कट्टु इति बुया से पुरिसे अभिक्कमेति तं पुक्खरिणीं, जावं जावं च णं अभिक्कमेइ तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए पहीणे तीरं अपत्ते पउमवर पोंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए, अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि निसण्णे पढमे पुरिसजाए ॥२॥

હવે કોઈ પુરૂષ પૂર્વ દિશામાંથી આવીને તે તળાવડીના તીરે બેસીને તે તળાવડીને દેખે છે, તે વખતે પેલું સાૈથી મોટું શ્રેષ્ઠ કમળ બરોબર ગોઠવાયેલું ઉંચું રહેલું સુગંધ વિગેરે ગુણોવાળું હોય, તે વખતે આ પુરૂષ આ પ્રમાણે બોલે, કે હું પોતે પુરૂષ છું, ખેદ સહન કરનારો બળવાન છું કુશળ છું પંડિત વ્યક્ત-જુવાન છું મેધાવી-બુદ્ધિવાળો છુ અબાલ સોળ વરસ ઉપર (વીશ વરસ)નો જુવાન છું માર્ગસ્થ માર્ગમાં રહી માર્ગને જાણનારો છું, તથા પરાક્રમને જાણનારો છું આવા બધા ગુણવાળો હું હોવાથી તે વચલા પદમવર કમળને ઉખેડી લાવું, આ પ્રમાણે કહી ત્યાં જવા છતાં ન પહોંચે, તેમ કાદવ તથા પાણીની ઉંડાઇને લીધે ત્યાં ખુંચીને કિનારે ન પહોંચે. તેથી વાર ન પહોંચે પણ

તળાવડીના વચમાં ઘણા કાદવમાં ખુંચી જાય, આ પહેલો પુરૂષ જાણવો,

ટીકાનો વિશેષ અર્થ

હું પુરૂષ છું—તથા ખેદજ્ઞ (ટીકાકારે અથવા છપાવનારે અર્થ કર્યો નથી) તે કમળ લેવાની ઇચ્છાવાળો કહે છે કે હું ખેદ તે આ કમળ લાવતાં કેટલો શ્રમ થશે તે હું જાણું છું કુશલ-હિતમાં પ્રવર્ત્તવું, અહિતને છોડવું તેમાં નિપુણ તથા પાપથી દૂર માટે પંડિત ધર્મ તથા દેશનો તથા ક્ષેત્રનો જાણ છું વ્યક્ત-બાળવયથી ઉપર પરિણત (સમજવાની) બુદ્ધિવાળો, મેધાવી-નીચે ઉપર કુદવાના ઉપાય જાણનારો અબાલ-સંયમ વય સોળ વરસની ઉપરનો માર્ગસ્થ ઉત્તમ પુરૂષોએ આચરેલા માર્ગે ચાલતો, માર્ગ વેત્તા (જાણનારો) માર્ગની ગતિ વડે પરાક્રમ કરવાનું જાણનારો અથવા આત્માનું બળ જાણનારો-આવા ગુણોવાળો પૂર્વે બતાવેલા ઉત્તમ ગુણોવાળું કમળ તળાવડીના મધ્યભાગમાં રહેલાને હું ઉખેડી લાવીશ તેમ જાણીને હું આવ્યો છું. આવું દેખી વિચારીને તે તળાવડી તરફ જાય, પાણીમાં ઉતરી તે તરફ જાય તેવામાં તે તળાવડીમાં ઘણું ઉંડું પાણી તથા બહુ કાદવ હોવાથી તે પાણી કાદવથી અકળાયલો પ્રક્ષીણ-વિવેક હીન થઇને અથવા તીરથી ભ્રષ્ટ થઇને અને સુંદર કમળ સુધી નહિ પહોંચેલો તે તળાવડીના

કાદવમાં ખુંચેલો પોતાને કાઢવાને અસમર્થ તે તીરથી પ્રથમ ભ્રષ્ઠ થયેલો વચમાં ખુંચી રહ્યો છે, તે કિનારા તરફ નીકળી જવા સમર્થ નથી, તેમ કમળ સુધી પહોંચવા પણ સમર્થ નથી, આ પ્રમાણે બંનેથી ભ્રષ્ટ થયેલો મુક્ત મુક્તોલી ( ) માફક અનર્થને માટે જ તેની કૃતિ થાય છે, આ પહેલા પુરૂષની જાતિ જાણવી (અર્થાત્ આવા ઘણા માણસો છે કે જેઓ સારૂં કૃત્ય કરવા જાય- છતાં વિઘ્ન આવવાથી પાર ઉતરી શક્તા નથી)

अहावरे दोच्चे पुरिसजाए, अह पुरिसे दक्खिणाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं महं एगं पउमवरपोंडरीयं अणुपुव्वुट्ठियं पासादीयं जाव पडिरूवं तं च एत्थ एगं पुरिसजातं पासति पहीणतीरं अपत्तपउमवर पोंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि णिसन्नं, तए णं से पुरिसे तं पुरिसं एवं

वयासी—अहोणं इमे पुरिसे अखेयन्ने अकु-सले अपंडिए अवियत्ते अमेहावी बाले णो मग्गत्थे णो मग्गविऊ णो मग्गस्स गतिपरक्क-मण्णू जन्नं एस पुरिसें, अहं खेयन्ने कुसले जाव पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामि, णो य खलु एयं पउवरपोंडरीयं एवं उन्निक्खेयव्वं जहा णं एस पुरिसे मन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अबाले मग्गत्थे मग्गविऊ मग्गस्स गतिपरक्कमण्णू अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सा-मित्ति कट्टु इति वच्चा से पुरिसे अभिक्कमे तं पुक्खरिणिं, जावं जावं च णं अभिक्कमेइ तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो

पाराए अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि णिसन्ने दोच्चे पुरिसजाते ॥३॥

(હવે ટીકા તથા સૂત્રમાં વિશેષ જાણવાનું ન હોવાથી ભેદ પાડયો નથી) બીજો પુરૂષ દક્ષિણ દિશાથી આવીને પ્રથમ પુરૂષ માફક તે તળાવડીના કિનારે ઉભો રહી તે કમળ જોઈને તે લેવા ઉભો રહી વિચાર કરવા લાગ્યો, તેવામાં તેણે પૂર્વ દિશામાં ઉભેલા ઉભયભ્રષ્ટ તથા કાદવમાં ખુંચેલા શોકાતુર પુરૂષને જોઈને વિચારવા લાગ્યો કે આ માણસ અખેદજ્ઞ અકુશલ અપંડિત અવ્યક્ત અમેધાવી બાલ-નમાર્ગસ્થ નમાર્ગજ્ઞ નમાર્ગગતિપરાક્રમજ્ઞ હોવાથી આવી રીતે ઉભયભ્રષ્ટ થયો પણ હું તો તેનાથી ઉલટો ખેદજ્ઞ કુશલ વિગેરે ગુણોવાળો હોવાથી આવી રીતે હું જરૂર લાવીશ, એમ માનીને ત્યાં ગયો, અને પ્રથમના માણસ માફક કાદવમાં ખુંચી ઉભયભ્રષ્ટ થયો,

अहावरे तच्चे पुरिसजाते अहपुरिसे पच्चत्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासंति तं एगं महं पउमवरपोंडरीयं अणुपुव्वुट्ठियं जाव पडि-

एवं, ते तत्थ दोन्नि पुरिसजाते पासति पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए जाव सेयंसि णिसन्ने तए णं से पुरिसे एवं वयासी, अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना अकुसला अपंडिया अवियत्ता अमेहावी बाला णो मग्गत्था णो मग्गविऊ णो मग्गस्स गतिपरक्कमण्णू, जं णं एते पुरिसा मन्ने एवं मन्ने अम्हे एतं पउमवरपोंडरीयं उण्णिक्खिस्सामो, नो य खलु एयं पउमवर पोंडरीयं एवं उन्निक्खेतव्वं जहा णं एए पुरिसा मन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अबाले मग्गत्थे मग्गविऊ मग्गस्स गतिपरक्कमण्णू अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामि त्ति कट्टु इति वुच्चा से पुरिसे

अभिक्कमे तं पुक्खरिणिं जावं जावं च णं अभिक्कमे तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए जाव अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि णिसन्ने तच्चे पुरिसेजाए ॥सूत्र ४॥

अहावरे चउत्थे पुरिसजाए अह पुरिसे उत्तराओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं महं एगं पउमवरपोंडरीयं अणुपुव्वट्ठियं जाव पडिरूवं ते तत्थ तिन्नि पुरिस जाते पासति पहीणे तीरं अपत्ते जाव सेयंसि णिसन्ने,तए णं से पुरिसे एवं वयासी—अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना जाव णो मग्गस्स गतिपरक्कमण्णू जण्णं एते पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एतं पउमवरपोंडरीयं

उन्निक्खिस्सामो, णो य खलु एयं पउमवरपों-डरीयं उन्निक्खेयव्वं जहा णं एते पुरिसामन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने जाव मग्गस्स गति-परक्कमण्णू, अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्नि-क्खिस्सामित्ति कट्टु इतिवुच्चा से पुरिसे तं पुक्खरिणिं जावं जावं च णं अभिक्कमे तावं तावं च णं महंतें उदए महंते सेए जाव णिसन्ने चउत्थे पुरिसे जाए ॥सूत्र ५॥

ચોથા પાંચમાનો વિષય પણ એજ છે કે.

ત્રીજો પુરૂષ પશ્ચિમ દિશામાંથી આવ્યો, કમળ ઉપર મુગ્ધ થઇને લેવા ગયો એને કાદવમાં ખુંચેલા છતાં જોઇને વિચારવા લાગ્યો કે એ અનિપુણ હોવાથી એમ ખુંચી ગયા, હું નિપુણ છું માટે લઇ આવીશ, પછી અંદર જઇને કાદવમાં ખુંચ્યો, તેજ પ્રમાણે ચોથો પુરૂષ ઉત્તર દિશાથી આવેલો પોતાને નિપુણમાની તળાવડીમાં પડી કમળ લેવા જતાં કાદવમાં ખુંચ્યો, હવે પાંચમો પુરૂષ તે લોકોથી વિલક્ષણ ભિક્ષુ આવ્યો તે કહે છે

अह भिक्खू लूहे तीरट्ठी खेयन्ने जाव गति-परक्कमण्णू अन्नतराओ दिसाओ वा अणुदिसाओ वा आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं महं एगं पउमवरपोंडरीयं जाव पडिरूवं ते तत्थ चतारी पुरिसजाए पासति पहीणे तीरं अपत्ते जाव पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए अंतरा पुक्खरिणीए सेयंसि णिसन्ने, तएणं से भिक्खू एवं वयासी—अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना जाव णो मग्गस्स गतिपरक्कमण्णू, जं एते पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एयं पउमवर-पोंडरीयं उन्निक्खिस्सामो, णो य खलु एवं पउमवरपोंडरीयं एवं उन्निक्खेतव्वं जहा णं

एते पुरिसा मन्ने, अहमंसि भिक्खू लूहे तीरट्ठी खेयन्ने जाव मग्गस्स गतिपरक्कमण्णू, अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामित्तिकट्टु इति वुच्चा से भिक्खू णो अभिक्कमे तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए ठिच्चा सद्दं कुज्जा उप्पयाहि खलु भो पउमवरपोंडरीया! उप्पयाहि, अह से उप्पातिते पउमवरपोंडरीए ॥सू. ६॥

પૂર્વે કહેલા ચાર પુરૂષો જે તલાવડીમાં ફસેલા છે. તેનાથી આ પુરૂષ જુદો છે. તેના આવાં વિશેષણો (ગુણો) છે. ભિક્ષા માગવાથી ભિક્ષુ. એટલે રાંધવા રંધાવવાના પાપ આરંભથી રહિત નિર્દોષ આહારનો ખાનારો. તથા રૂક્ષ—રાગદ્વેષ રહિત છે, કારણ કે રાગ અને દ્વેષ બંને ચીકણા છે સ્નેહ (ચીકણાશ)થી ઝીણી રજ લાગે છે પણ ચીકણાશ ન હોય તો ન લાગે તે પ્રમાણે દ્વેષથી પણ કર્મરજ લાગે છે પણ રાગદ્વેષ બંને ન હોયતો કર્મરજ લાગતી નથી તેથી રાગદ્વેષ રહિત રૂક્ષ(લુખા પરિણામવાળો) કહેવાય છે. વળી

સંસાર સાગરથી પાર જવાનો અર્થી છે તેમ ક્ષેત્રનો અથવા તેમાં થતા શ્રમનો જાણનારો છે પૂર્વે ચારમાં જે ગુણો બતાવ્યા છે તે અહીં માર્ગના જવાના પરાક્રમને જાણનારો છે. આવો સાધુ કોઇ પણ દિશા કે ખુણામાંથી આવીને તે તલાવડીના કિનારે ઉભો રહીને બધી બાજુએ જોતાં બરોબર મધ્ય ભાગમાં એક સુંદર મોટા પુંડરીક કમળને-જુએ છે તથા ત્યાં ખુંચેલા ચાર પુરૂષો ને જુએ છે.

પ્રશ્ન-કેવા પુરૂષોને?

ઉત્તર-તીરથી નીકળેલા અને મધ્યના કમળ સુધી ન પહોંચેલા અને પાણી તથા ચીકણા કાદવમાં ખુંચેલો. પાછા તીરે આવવાને અશક્ત થયેલાને જોયા. તેમને જોઇને ભિક્ષુ આ પ્રમાણે બોલે કે-આ ચાર પુરૂષો અજાણ્યા અકુશળ માર્ગની ગતિના પરાક્રમથી રહિત હોવાથી કમળ લાવવાનું મન કરી ત્યાં જવા છતાં કાદવમાં ખુંચ્યા પણ લાવી ન શકયા પણ હું ભિક્ષુ છું. લુખો છું, માર્ગનો જાણુ છું વિગેરે ગુણો હોવાથી હું કમળ લાવીશ. એમ વિચારીને તે તળાવડીમાં ન પેસે પણ ત્યાં ઉભો રહીને શું કરે તે કહે છે—તળાવડીને કિનારે ઉભો રહીને બોલે કે-હે વર્ચમાંના શ્રેષ્ઠ કમળ! ઉછળ ઉછળ! તે શબ્દ સાંભળીને તરત કમળ ઉછળયું (અને તે ભિક્ષુના હાથમાં આવીને પડયું)

આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત આપીને તેમાંથી શું સાર લેવો તે મહાવીર પ્રભુ પોતાના શિષ્યોને કહે છે:—

પુરૂષો ઇચ્છેલું ન મેળવી શક્યા, અને તળાવડીના ચીકણા કાદવમાં ખુંચ્યા, એ પ્રમાણે જિનેશ્વરથી વિરૂદ્ધ બીજા મતવાળા સંસાર સાગરથી તરે નહિ, પણ તેમાં ડુબશે, તેનો ઉપપત્તિ (દૃષ્ટાંત) સહિત અર્થ બતાવશે, હવે તે જૈનેતરો સંસારમાં ભમશે તેનાં ઉપાદાન અથવા સહકારિ કારણો સાથે ફરી ફરી દૃષ્ટાન્ત હમણાં હું બતાવીશ, તે તમે સાંભળો, હવે ભગવાન તે દૃષ્ટાન્તનો સાધુઓને દાર્ષ્ટાંતિક (પરમાર્થ) બતાવે છે.

लोयं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! पुक्खरिणी बुइया, कम्मं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! से उदए बुइए काम भोगे य खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! ते बहवे पउमवरपोंडरीए बुइए, रायाणं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! से एगे महं पउमवर पोंडरीए बुइए, अन्नउत्थिया य खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! ते चत्तारि पुरिसजाया बुइया, धम्मं च खलु मए अप्पाहट्टु समणा-

उसो ! से भिक्खू वुइए, धम्मंतित्थं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से तीरे वुइए, धम्मंकहं च खलु अप्पाहट्टु समणाउसो ! से सद्दे वुइए, निव्वाणं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से उप्पाए वुइए, एव मेयं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से एव मेयं वुइयं ॥ सू. ८॥

લોક–તે મનુષ્યક્ષેત્ર જાણવું, તેને તળાવડી કે વાવડીની ઉપમા આપી, આઠ પ્રકારનાં કર્મ તે પાણી તથા કાદવ જાણવાં, કામ તથા ભોગવિલાસો અહીં શ્રેષ્ઠ પદ્મ કમળો જાણવા, રાજાઓને મેં સૌથી શ્રેષ્ઠ કમળરૂપે વર્ણવ્યા છે, આ રાજાઓને પોતાને વશ કરવા જનારા જૈનેતર મહંત વિગેરે જાણવા, જૈન ધર્મને ભિક્ષુ તરીકે વર્ણવ્યો, ધર્મતીર્થ સિદ્ધાંતના પરમાર્થને મેં તીર કહ્યો છે, ધર્મકથાને ઉછળવા તરીકે કહ્યું, આ પ્રમાણે દૃષ્ટાન્ત કહી પ્રભુએ સાધુઓને કહ્યું કે તમે તેવા કાદવમાં ન ફસશો. પણ તેનાથી દૂર રહી લૂખી વૃત્તિથી રાજા વિગેરેને ધર્મ ઉપદેશ આપી તારવા. પણ પોતે ડુબવું નહિ.

अणुपुव्वेणं लोगं उववन्ना तंजहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोत्ता वेगे णीयागोया वेगे कायमंता वेगे रहस्समंता वेगे सुवन्ना वेगे दुव्वन्ना वेगे सुरूवा वेगे दुरूवा वेगे, तेसिं च णं मणुयाणं एगे राया भवइ, महयाहिमवंतमलयमंदरमहिंदसारे अच्चंतविसुद्धरायकुलवंसप्पसूतेनिरंतर राय लक्खणविराइयंगमंगे बहुजणबहुमाणपूइए सव्वगुणसमिद्धे खत्तिए मुदिए मुद्धाभिसित्ते माउपिउसुजाए दयप्पिए सीमंकरे सीमंधरे खेमंकरे खेमंधरे मणुस्सिंदे जणवयपिया जणवयपुरोहिए सेउकरे केउकरे नरपवरे पुरिसपवरे पुरिससीहे पुरिस आसीविसे

पुरिसवरपोंडरीए पुरिसवरगंधहत्थी अड्ढे दित्ते वित्ते विच्छिन्नविउलभवणसयणा-सणजाणवाहणाइण्णे बहुधणबहुजातरूव-रतए आओगपओगसंपउत्ते विच्छड्डियपउर भत्तपाणे बहुदासीदास गोमहिसगवेलगप्पभू ते पडिपुण्णकोसकोट्ठागाराउहागारे बलवं दुब्बलपच्चामित्त ओहयकंटयं निहयकंटयं मलियकंटयं उद्धियकंटयं अकंटयं ओहयस त्तू निहयसत्तू मलियसत्तू उद्धियसत्तू निज्जियसत्तू पराइयसत्तू ववगयदुभिक्ख मारिभयविप्पमुक्कं रायवन्नओ जहा उव-वाइए जाव पसंति डिंबडमरं रज्जं पसाहेमाणे विहरति ॥९॥

ઉપર સામાન્ય રીતે દૃષ્ટાન્ત તથા તેના પરમાર્થની યોજના બતાવીને હવે વિશેષથી પ્રધાન ભૂત રાજવી ઉપર દૃષ્ટાન્ત ઘટાવે છે, કારણ કે તેનો ઉદ્ધાર કરવાનો અહીં મુખ્ય રીતે પ્રયાસ છે,

અહીં મનુષ્ય લોકમાં પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ ઉત્તરમાંની કોઇ પણ દિશામાં કેટલાક માણસો રહે છે, તે આ લોકને આશ્રયી વસે છે તે અનુક્રમે બતાવે છે, તેમાં પ્રથમ આર્યો-સુધરેલાં-પાપ કર્મોથી દૂર રહેલા, તેમાં પ્રથમ ક્ષેત્ર (દેશ) ને આશ્રયી આર્ય બતાવે છે-૨૫ાા દેશ આર્યના છે બાકીના બધા દેશો અનાર્ય છે, તેમાં જન્મેલા અનાર્યો છે.

તેમાંના કેટલાકના નામ તથા ગુણો બતાવે છે, શક, યવન, શબર, બુબ્બર, કાય, મુરૂંડ, ઉડુગ, ઉડુપ, કણિયા, અર બાગ, હોણ રોમય, પારસ ખસ ખાસિય ॥૧॥ તથા ડોંબિલ યલ ઉસ બોકકસ ભિલ્લ અંધ પુલિંદ કોંચ ભમર રૂયા કોંચ ચીન ચંચુય માલવ દમિલ કુલધ ॥૨॥ કેકય કિરાય હયમુખ ખરમુખ તુરગ મેંઢમુહ હયકર્ણ ગજકર્ણ એવા બીજા ઘણી જાતના અનાર્યો છે, ॥૩॥ અનાર્યનાં લક્ષણો કહે છે. પોતે પાપી હોય, ગુનેહગારને નિર્દય રીતે શિક્ષા કરે, નિર્લજ અને નિર્દય હોય, તે ધર્મ એવો અક્ષર સ્વપ્નમાં પણ ન જાણે.

કેટલાક ઉંચ ગોત્રવાળા તે ઇક્ષ્વાકુ વંશ વિગેરેમાં પૂર્વે તેવું ઉંચ નામગોત્રબાંધી લોકમાં પ્રશંસનીય ગોત્રમાં જન્મેલા, તેમ કેટલાક પૂર્વે અશુભ કર્મ બાંધી નિંદનીય ગોત્રમાં જન્મેલા (આથી એમ સમજવું કે બધા ઉંચ

ગોત્રના નથી તેમ બધા નીચ ગોત્રના નથી તે માટે વા અવ્યય મુકેલ છે.) કેટલાક કાય તે પ્રૌઢ શરીરવાળા બીજા ઉપર દાબ પડે તેવા કેટલાક ઠીંગણા તથા કુબડા બેડોળ શરીરવાળા જે દેખીને બીજાને તિરસ્કાર થાય, કેટલાકના શરીરનો વર્ણ સુંદર સોના જેવો હોય કેટલાકનો રંગ ખરાબ કાળા કોયલા જેવો તથા લૂખો હોય, કેટલાક સુરૂપ એટલે જોઇએ તેવા અંગના ભાગોવાળા દેખનારનું મન રાજી થાય, કેટલાકનું કુરૂપ તે દેખનારને ગ્લાનિ થાય તેવું બીભત્સ શરીર હોય, આવા લોકમાંથી પૂર્વના પુણ્યથી સુંદર રૂપ આકાર ગોત્રવાળો કોઇક રાજા થાય, તે રાજા પણ આવો તેજસ્વી હોય, મહાહિમવંત મલયગિરિ મેરૂ પર્વત-તથા મહાઇંદ્રના જેવું બળ તથા વૈભવ હોય તેવો રાજા થાય છે, વળી તે પુણ્યવાન હોવાથી અત્યંત વિશુદ્ધ રાજકુલવંશમાં જન્મેલા હમેશાં રાજને યોગ્ય લક્ષણવડે શોભિત અંગઉપાંગવાળા ઘણા માણસોમાં માન મેળવેલા પૂજાયલા સર્વ ગુણોની સમૃદ્ધિ યુક્ત ક્ષત્રિય લોકને આનંદ આપનારા માથા ઉપર ગાદીએ બેસતી વખતે નાના રાજાઓથી અભિષેક કરાયેલા માતાપિતાથી સારી રીતે જન્મેલા રક્ષણ કરાએલા દયાપ્રિય બીજાને મર્યાદામાં રાખનારા તેમ પોતે મર્યાદા ધારનારા ક્ષેમના કરનારા ક્ષેમ ધારનારા મનુષ્યોમાં ઇંદ્ર જેવા શોભિત દેશના મનુષ્યોના પિતા જેવા દેશના નગરોનું હિત કરનારા સેતુસમાન (દુઃખથી બચાવનારા) કેતુ (શુભ-

ચિહ્ન) ધરનારા નરોમાં પ્રવર (શ્રેષ્ટ) પુરૂષાર્થ કરનારામાં શ્રેષ્ટ પુરૂષોમાં સિંહ માફક બળવાન (તેજસ્વી) પુરૂષમાં આસી-વિષ (સર્પ) જેવા પુરૂષોમાં શ્રેષ્ટ પુંડરીક કમળ જેવા તથા ગંધહસ્તી જેવા આઢય (શ્રીમંત) દિપ્તવિત્ત (રાજ્ય સામગ્રી) વાળા વિસ્તીર્ણ વિપુલ ભવન શયન આસનયાન વાહન વગેરેથી યુક્ત ઘણા ધન સુવર્ણ ચાંદી આયોગ (પ્રાપ્તિ) પ્રયોગથી યુક્ત અને જેને ઘેર હમેશાં ઘણું અન્નપાણી આવેલા અભ્યાગતોને ખાવા અપાય છે તેવી દાનશાળાવાળા તથા જેને ઘણી દાસીઓ તથા દાસ ગાય ભેંસો ગવેલગ (ઘેટાં વિગેરે)થી ભરેલ, તથા પુષ્કળ ભરેલા ખજાના કોઠાર આયુધ (શસ્ત્ર)ના ભંડારવાળા બળવાન દુર્બલોના રક્ષક ગુપ્ત શત્રુ રૂપકંટક દૂર કરેલા સામે થનારને હણનારા નિસ્તેજ કરી નાંખેલા તથા શોધી શોધીને તેવાને દૂર કરેલા જેથી તેમનું નાસ નથી, વળી પ્રકટ સામે થનારા શત્રુને તે પ્રમાણે હરાવી હણી નિસ્તેજ કરી ઉદ્ધાર કરી જીતી લઈ પરાભવ કરીને એક છત્રવાળું રાજ કરનારા જેમના પુણ્યોદયથી દુકાળ રોગ ભય દૂર થયેલ છે, અને જેમ ઉવ્વાઇ સૂત્રમાં બીજાં ઉત્તમ વિશેષણો છે, તેવા, પ્રશાંત જેનો થયો છે ડિંબ દુશ્મનના ભય તથા ડમર-પોતાના રાજયમાં બળવો નથી તેવું નિરૂપમ નિરૂપાધિક રાજ્ય ભોગવતા વિચરે છે, હવે તે રાજાની પર્ખદાનું વર્ણન કરે છે,

तस्स णं रन्नो परिसा भवइ उग्गा उग्गपुत्ता भोगा भोगपुत्ता इक्खागाइ इक्खागाइपुत्ता नाया नायपुत्ता कोरव्वा कोरवपुत्ता भट्टा भट्टपुत्ता माहणा माहणपुत्ता लेच्छइ लेच्छइपुत्ता पसत्थारो पसत्थपुत्ता सेणावई सेणावइपुत्ता तेसिं च णं एगतीए सड्ढी भवइ कामं तं समणा वा माहणा वा संपहारिंसु गमणाए, तत्थ अन्नतरेणं धम्मेणं पन्नत्तारो वयं इमेणं धम्मेणं पन्नवइस्सामो

ઉગ્ર તથા તેના પુત્રો ઉગ્ર પુત્રો, તે પ્રમાણે ભોગ ભોગ પુત્રો જ્ઞાત ક્ષત્રિય તથા તેના પુત્રો ઇક્ષ્વાકુ તથા તેના પુત્રો કૌરવો તેના પુત્રો ભટ્ટ તથા તેના પુત્રો, બ્રાહ્મણો તથા તેના પુત્રો લેછઈ જાતિના લિચ્છુક-વાણીયા વિગેરે, તથા તેના પુત્રો, પ્રશાસ્તાર બુદ્ધિથી જીવત ગુજારનારા મંત્રી વિગેરે તથા તેના પુત્રો સેનાપતિ, તેના પુત્રો આ બધા રાજાની પર્ષદામાં ભેગા થાય, તેમાં એકાદ કોઇ મોક્ષ

નથી, આ કાયા જેટલો કાળ જીવે, અર્થાત્ નિરોગી વિગેરે ગુણ યુક્ત છે, ત્યાં સુધી તે જીવ જીવતો છે, કારણ કે તે કાયા વિના જુદો જીવ ટકતો નથી, તેજ કાયા જ્યારે વિકારવાળી થઇ મરે છે, ત્યારે તે જીવ પણ જીવ અને શરીર એક હોવાથી જીવતો નથી (મરી જાય છે) જ્યાંસુધી આ શરીર પાંચ ભૂતનુ બનેલું અવ્યંગ (ચેતનમય) ચાલે છે, ત્યાં સુધી જીવ છે, તે નાશ થતાં એટલે એક પણ તત્વ તેમાંથી ઓછું થતાં કે બગડી જતાં શરીરરૂપ આત્માનો પણ વિનાશ થાય છે, તેથી જ્યાંસુધી વાત પિત્તશ્લેષ્મના આધાર ભૂત પૂર્વ સ્વભાવથી યુક્ત હોય ત્યાંસુધીજ આ જીવનું જીવિત છે, તે નાશ થતાં તે આત્મા જીવરૂપ છે, તે પણ નાશ થતાં તે બાકી રહેલા સંપૂર્ણ શરીરને બાળવા મસાણ વિગેરેમાં લઇ જાય છે, અને તે શરીર અગ્નિથી બાળતાં કપોત (સ્હેજ કાળા) વર્ણનાં હાડકાં ફકત રહે છે, પણ તેનાથી જુદો કોઇ પણ વિકાર (સ્વરૂપ) દેખાતું નથી, કે જેથી આત્માના વિદ્યમાનપણાની શંકા થાય, વળી ઓછામાં ઓછા ચાર ઉપાડનારા સગા તથા પાંચમો અગ્નિ ઉપાડનારો ઠાઠડીની આગળ ચાલે તે પાંચે જણા બાળી આવીને પોતાને ગામ કે ઘેર પાછા આવે છે, પણ જો જીવ શરીરથી ભિન્ન હોત, તો તે સમયે પેલા બાળનારા પાંચ કે વધારે હોય તેમને નીકળતો જીવ જરૂર દેખાત, પણ તે કોઇએ દેખ્યો નથી, માટે એવું સિદ્ધ થયું કે તે શરીર તેજ જીવ

છે, આ પ્રમાણે આ જીવ અવિદ્યમાન છે, તેમાં રહેલો કે જતો દેખાતો નથી, હવે જે મતવાળાનું આવું કહેવું છે, તે તેમના શાસ્ત્રમાં આનું વધારે વિવેચન કરેલું છે, કે જેઓ શરીરથી જુદો જીવ માને છે, તે પ્રથમ વાદીના મત પ્રમાણે તદ્દન ખોટું અપ્રમાણિક મંતવ્ય છે, તેથી તેઓ જૂઠું માનનારા પોતાની મૂર્ખતાથી હવે પછી કહેવાતી શંકાઓને સ્વાધીન થશે, તે મતવાળો બીજાઓને આ પ્રશ્નો પૂછે છે કેઃ—

अयमाउसो! आया दीहेति वा हस्सेति वा परिमंडलेति वा वट्टेति वा तंसेति वा चउरंसेति वा आयतेति वा छलंसिएति वा अट्ठंसेति वा किण्हेति वा णीलेति वा लोहियहालिद्दे सुक्किल्लेति वा सुब्भिगंधेति वा दुब्भिगंधेति वा तित्तेति वा कडुएति वा कसाएति वा अंबिलेति वा महुरेति वा कक्खडेति वा मउएति वा गुरुएति वा लहुएति वा सिएति वा उसिणेति वा निद्धेति वा लुक्खेति वा, एवं असंते असंविज्जमाणे,

હે આયુષ્મન્ (બંધો)! આ આત્મા શરીરથી બહાર જુદો માનશો તો કેવા પ્રમાણનો (કેવડો) તમે માનો છો? તે કહો, સ્વ શરીરથી બહાર કેવડો મોટો માનો છો? અથવા તે અંગુઠા કે સામાના ચોખા દાણા વિગેરે જેવડો નાનો માનો છો? અથવો તેનો આકાર કેવો છે? પરિમંડળ તે લાડુઆ જેવો ગોળાકાર કે થાળીઆકારે કે ત્રાંસો (ત્રિકોણ) કે લાંબો પહોળો ચોખુણો કે છખુણીઓ કે આઠખુણીયો કે બીજા આકારનો છે તેમ તેનો રંગ કાળો નીલો લાલ પીળો કે ધોળો છે, તેનો ગંધ સુગંધવાળો કે દુર્ગંધવાળો છે, તેમ તે તીખો કડવો, કસાયેલો ખાટો કે મીઠો છે? તેમ ફરસ કેવો છે? કર્કશ કોમળ ભારે હલકો ઠંડો ઉનો સ્નિગ્ધ કે લૂખો છે? આ પ્રમાણે પાંચ વર્ણ બે ગંધ છ રસ આઠે ફરસ પૂછે છે, આ પ્રમાણે આત્માને સંસ્થાન વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ ન હોવાથી તે અસત્ અવિદ્યમાન છે,

હવે જેમણે આત્માને અનુભવ્યો છે, તેમના શાસ્ત્રમાં સારી રીતે બતાવ્યું છે કે આ શરીરથી આત્મા–જીવ જુદો છે, પણ તે જુદો ન દેખાતો હોવાથી તે શરીરથી જુદો માનનારા મતવાળા પણ આત્માને જુદો બતાવી શકતા નથી.

जेसिं तं सुयक्खायं भवति—अन्नो जीवो अन्नं सरीरं, तम्हा ते णो एवं उवलब्भंति, से जहा-

णामए केइ पुरिसे कोसीओ असिं अभिनि-
व्वट्टित्ताणं उवदंसेज्जा अयमाउसो! असी
अयं कोसी, एवमेव णत्थि केइ पुरिसे अभि-
निव्वट्टित्ता णं उवदंसेत्तारो अयमाउसो!
आया इयं सरीरं से जहाणामए केइ पुरिसे
मुंझाओ इसियं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदं-
सेज्जा अयमाउसो! मुंजे इयं इसियं,

एवमेव नत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो अय-
माउसो! आया इयं सरीरं। से जहाणामए
केइ पुरिसे मंसाओ अट्ठिं अभिनिव्वट्टित्ता
णं उवदंसेज्जा अयमाउसो! मंसे अयं अट्ठी,
एवमेव नत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो अय-
माउसो! आया इयं सरीरं। से जहाणामए

केइ पुरिसे करयलाओ आमलकं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! करतले अयं आमलए, एवमेव णत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो अयमाउसो ! आया इयं सरीरं। से जहाणामए केइ पुरिसे मंसाओ अट्ठि मंसे अयं अट्ठि एवमेवनत्थि केइ पुरिसे उवदंसे-त्तारो अयमाउसो ! आया इयं सरीरं। से जहाणामए केइ पुरिसे करयलाओ आमलकं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! करतले अयं अमलए—एवमेव णत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो अयमाउसो आया इयं सरीरं। से जहाणामए केइ पुरिसे दहिओ नवनीयं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! नवनीयं अयं तु दही, एवमेव

णत्थि केइ पुरिसे जाव सरीरं। से जहाणामए केइ पुरिसे तिलेहिंतो तिल्लं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो। तेल्लं अयं पिन्नाए, एवमेव जाव सरीरं। से जहाणामए केइ पुरिसे इक्खूतो खोतरसं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो। खोतरसे अयं छोए एवमेव जाव सरीरं। जहाणामए केइ पुरिसे अरणीतो अग्गिं अभिनिव्वत्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो। अरणी अयं अग्गी, एवमेव जाव सरीरं। एवं असंते असंविज्जमाणे जेसिं तं सुयक्खायं भवति, तं अन्नो जीवो अन्नं सरीरं तम्हा ते मिच्छा।

આમ કહીને નાસ્તિક મતવાળો પોતે ખોટો છતાં પ્રમાણો તથા દ્દષ્ટાંત આપી તે બીજાને ખોટા બતાવે છે તે કહે છે,

કે જેમ કોઈ કોશ–મીયાનમાંથી તરવાર કાઢીને બતાવે કે ભાઇ, જો ! આ મીયાન આ તરવાર–આવી રીતે કોઇ શરીરથી જીવ જુદો કાઢીને બતાવતા નથી માટે શરીરથી

ભિન્ન આત્મા નથી, આવા બીજા ઘણા દૃષ્ટાન્તો છે, જેમકે મુંજ જેનાં દોરડાં બને તે ઘાસમાંથી સળી કાઢીને બતાવે કે જો આ ઘાસ અને આ તણખલાની સળી, આવી રીતે માંસમાંથી હાડકાં હથેળીમાંથી આંબળું, દહીંમાંથી માંખણ તલમાંથી તેલ તથા ખોળ, શેરડીમાંથી રસ તથા કુચા અરણીના લાકડામાંથી અગ્નિ જુદા કરીને બતાવે છે, તેમ આ શરીરમાંથી કોઈ જીવ જુદો કાઢીને બતાવતા નથી. કે આત્મા આ, અને શરીર આ, તેને હેતુ વિગેરેથી સિદ્ધ કરે છે સુખદુઃખ ભોગવનાર પરલોકમાં જનારો આત્મા નથી, તલ તલ જેવડા શરીરના કડકા કર્યા છતાં પણ શરીરથી જીવ જુદો દેખાતો નથી,

જેમ ઘડાથી તે ઘડો જુદો નથી, (દીવા વાંસે પ્રકાશ છે, તેમ) વ્યકિતરેકમાં કોશમાંથી તલવાર તે બંને જુદાં દેખાય છે, આ પ્રમાણે પ્રથમનો વાદી બીજાઓનું ખંડન કરીને કહે છે કે "અમે સિદ્ધ કર્યું કે શરીરથી આત્મા જુદો માનનારા પોતાના મત કદાગ્રહથી તેઓ આવું માની બેઠા છે કે.

"જીવ શરીરથી જુદો છે. પરલોકમાં જનારો છે, અમૂર્ત છે, વળી તેની ભવ વૃત્તિ (જન્માંતર)નું દેખીતું આ શરીર છે." આ જુદો જીવ માનનારનું કહેવું અસત્ય છે, કારણ કે તે જુદો દેખાતો નથી, માટે તેમનું કહેવું મિથ્યા છે, આવા વિચારનો લોકાયતિક (નાસ્તિક ચાર્વાક)

મતવાળો જીવને પરલોકમાં જનારો ન માનવાથી શું શું પાપ કરે છે તે જૈનાચાર્ય કહે છે,

से हंता तं हणह खणह छणह डहह पयह आलुपह विलुपह सहसाकारेह विपरामुसह एतावता जीवे णत्थि परलोए ते णो एवं विप्प डिवेदेंति तं किरियाइ वा अकिरियाइ वा सुकडेइ वा दुकडेइ वा कल्लाणे वा पावएइ वा साहुइ वा असाहुइ वा सिद्धीइ वा असि-द्धीइ वा निरएइ वा अनिरएइ वा एवं ते विरूव रूवेहिं कम्म समारंभेइ विरूव रूवाइं काम-भोगाइं समारभंति भोयणाए।

તે નાસ્તિક મતવાળો જુદો જીવ ન માનવાથી પોતે એકેંદ્રિયાદિક જીવોની હિંસા કરે છે, વળી પોતે ઉપદેશ કરે છે કે જીવ નથી તેમ તેની હિંસા નથી એમ લોકોને સમજાવવાથી તેઓની હત્યા કરાવે છે તે આ પ્રમાણે બોલે છે, તલવાર વિગેરેથી જીવોને મારો, પૃથ્વી વિગેરેમાં ખાણો-ખોદો, છેદો, બાળો, રંધાવો, લુંટો, વિશેષથી લુટો, સહસાત્કારે કરો, તેમાં જરા પણ વિચાર ન કરો, કારણ કે

આ શરીર માત્રજ જીવ છે, પરલોક નથી, (એટલે ગમે તેમ પાપ કરી ભોગ ભોગવો તોપણ પછવાડે દુઃખ ભોગવવાનું નથી) તેઓ આવી રીતે માનવાથી જૈનાચાર્ય કહે છે કે તેઓ શું નથી માનતા તે કહે છે, ક્રિયા અને અક્રિયા તે આ સારૂં અનુષ્ઠાન છે, આ સારૂં અનુષ્ઠાન નથી, એવું જાણતા નથી, વળી સુકૃત કે દુષ્કૃત તેમજ કલ્યાણ કે પાપ તથા સાધુ કે અસાધુને જાણતા નથી, મોક્ષ કે સંસારને જાણતા નથી, નરક અનરક તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવતા વિગેરે કશું ન માને, આ પ્રમાણે ખરી મુદ્દાની વાતો છોડીને ફક્ત જુદા જુદા આરંભો કરીને કામ ભોગ કરે, તથા ભોજન માટે આરંભો કરે,

ટીકાનો વિશેષ અર્થ

(વૃદ્ધ પુરૂષો કહે છે કે એક બ્રાહ્મણની નાની બેન બાળપણમાં વિધવા થએલી તે યૌવનાવસ્થામાં આવેલી જાણીને તેનો સગો ભાઇ તર્કવાદમાં હોશીયાર હતો તેણે તેને સમજાવ્યું કે મારી સાથે નિર્ભય પણે ભોગ ભોગવ, લોક નિંદાથી ન ડર, લોકો મૂર્ખા છે કે હાથમાં આવેલું ગુમાવીને પરલોકની અભિલાષા રાખે છે, તે બતાવે છે)

पिब खाद च साधु शोभने। यदतीतं वरगात्रि तन्नते
नहि भीरु गतं निवर्तते समुदयमात्रमिदं कलेवरम ॥१॥

સુંદર પીણાં પી, મન ભાવતું ભોજન વિગેરે ખા, હે

સુંદર રૂપાળી સ્ત્રી ! જે ગયું તે તારૂં નથી, હે પાપથી અનેલી બીકણ ! ગયેલું પાછું આવતું નથી, ફક્ત જે દેખાય છે તે આ પાંચ ભૂતનું પૂતળું છે !

આ પ્રમાણે જીવનો અભાવ કરી પુણ્ય પાપ ઉડાવીને પરલોક નથી, એવું માનનારા લોકાયતિકો તેજ શરીર તેજ જીવ માનનારા પાપના આરંભો તે જીવહિંસા કરીને માંસ ભક્ષણ કરે છે, દારૂ પીએ છે, તથા તેવાં બીજાં નિંદનીય કૃત્ય કરે છે, તથા ખેતીવાડી વિગેરે કરી વિષય સુખ ભોગવે છે, તેથી શું થાય તે બતાવે છે,

एवं एगे पागब्भिया णिक्खम्म मामगं धम्मं पन्नवेंति, तं सद्दहमाणा तं पत्तियमाणा तं रोएमाणा साहु सुयक्खाए समणेति वा माहणेति वा कामं खलु आउसो। तुमं पूयामि तं जहा असणेण वा पाणेण वा खाइमेण वा साइमेण वा वत्थेण वा पडिग्गहेण वा कंबलेण वा पायपुंछणेण वा तत्थेगे पूयणाए समाउट्टिंसु तत्थेगे पूयणाए निकाइंसु पूव्वमेव तेसिं णायं भवति,

તે જીવ જુદો નહિ માનનારા નાસ્તિકો પોતે દેખાતા શરીરમાં અમૂર્ત આત્માનું જ્ઞાન પોતાના આત્મા (હૃદય)માં અનુભવે છે, તેથીજ જૈનાચાર્ય કહે છે કે ગુણવાન ભવ્ય જીવોએ તે ચેતનારૂપ આત્માને અમૂર્તપણે જાણવો, એથી આત્મા અમૂર્ત, શરીરથી જુદો, જ્ઞાનવાળો, જ્ઞાનના આધાર ભૂત છે, જો તે નાસ્તિકના મત પ્રમાણે શરીરથી આત્મા જુદો ન માનીએ તો તેનું વિચારેલું કોઇપણ જીવનું સ્મરણ ન થાય, અને આપણે બધાએ પ્રત્યક્ષ જોઇએ છીએ કે શરીરમાં રહેલા કેટલાએ મરતા છે અને કેટલાક મરેલા છે, તેથી બીજે પણ મરતાં જોયા છે, તેથી સમજુને વિચાર થાય છે કે હું કયાંથી આવ્યો તથા આ શરીર છોડીને કયાં જઇશ. તથા આ મારૂં શરીર પ્રથમનાં જુનાં કર્મને લીધે છે, વિગેરે સુખદુઃખની લાગણીઓ શરીરથી આત્મામાં જુદી અનુભવાય છે, આ પ્રમાણે આત્મામાં પ્રત્યક્ષ અનુભવો થાય છે છતાં કેટલાક નાસ્તિકો ઉપર બતાવેલા જુદો જીવ ન માનનારા ધૃષ્ટતા ધારણ કરનારા ઉલટું પૂછે છે કે જો શરીરથી જુદો આવ્યો હોય તો તે કેવા આકાર વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શના ગુણવાળો છે, તે કહો ? આનો ઉત્તર જૈનાચાર્ય ઉપર પ્રમાણે સમજાવી ભવ્ય જીવોને કહે છે કે તે વરાક (રાંકડા બુદ્ધિહીણ) પોતાના મંતવ્યના આગ્રહથી અજ્ઞાન અંધકારથી સત્ય આત્માને જાણતા નથી, કે આ ધર્મ (લક્ષણો) સંસ્થાન વિગેરે મૂર્ત શરીરનાં છે, પણ અમૂર્તનાં

લક્ષણો નથી કે તે બતાવી શકાય, કારણ કે જ્ઞાનને આકાર વિગેરે ગુણો ન હોય, અને આકાર વિગેરે નથી છતાં પણ ચેતનારૂપ જ્ઞાનનો અભાવ નથી (સૌને પોતાના પ્રત્યક્ષજ્ઞાનવડે બોધ થાય છે), એ પ્રમાણે જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા આકાર વિગેરે ગુણોથી રહિત છતાં વિદ્યમાન છે, આ પ્રમાણે યુક્તિથી સિદ્ધ થતા આત્માને પણ ધૃષ્ટતાથી તેઓ માનતા નથી,

આવા મતના પોતે પોતાની માનેલી દીક્ષા લઇને ઘર છોડીને જીવ શરીરથી જુદો નથી, એવું પોતે માની બીજાને સમજાવે છે કે મારો ધર્મ આ છે, અને બીજાને યુક્તિથી તેવું ઠસાવે છે, જૈનાચાર્ય વળી કહે છે કે તે લોકાયતિક મુખ્ય નાસ્તિકોતો દીક્ષા વિગેરે માનતા નથી, પણ તેના થોડા તત્વને માનનારા બૌધ વિગેરે દીક્ષા વિધિ પ્રમાણે લઇને તેજ નાસ્તિકના મતને થોડે અંશે સ્વીકારીને તે બીજાને સમજાવે છે કે શરીરથી ભિન્ન આત્મા નથી, અથવા કેટલાક ગળીયેલ રંગના કે બીજા રંગનાં કપડાં પહેરનારા નાસ્તિકનું તત્વ માનનારા છે, તેમને આશ્રયી કહ્યું છે કે પોતે દીક્ષા લે છે, બીજાને શિષ્ય બનાવવાનો વ્યાપાર ચાલુ રાખે છે, તે તત્વને બીજાને સમજાવતાં તેમાં કષ્ટ ન હોવાથી વિષય લોલૂપી જીવોને તે અનુકૂળ હોવાથી તેઓ તેમાં શ્રદ્ધા રાખનારા આ મતમાં રૂચિ કરનારા તથા આ સાચું જ છે એવા આગ્રહવાળા બોલે છે કે તમે કહો છો તે સાચું જ છે, સારૂં તત્વ છે, તમે બતાવ્યો તે ધર્મ અમને ગમે છે,

તેનાથી બીજી રીતે ધર્મ નથી,વળી "જેઓ પરલોકના ભયથી હિંસા વિગેરે કરતા નથી, તેઓ માંસ મંદિરા વિગેરે નથી વાપરતા તે મનુષ્ય જન્મના ફળથી વંચિત રહે છે," પણ તમે સારૂં કર્યું કે અમને સાચો માર્ગ બતાવ્યો હે શ્રમણ હે બ્રાહ્મણ! શરીરથી જુદો જીવ નથી આ તમારૂં ધર્મ કથન અમને બહુ ગમે છે હે આયુષ્મન્ (પૂજ્ય)? તમે અમારો ઉદ્ધાર કર્યો, નહિ તો અમને કાપડી વિગેરે એ ઠગ્યા હોત? માટે અમે તમને પૂજીએ છીએ હું પણ તમને કંઈ થોડો બદલો આપું, એમ કહીને ખાવાનું પીવાનું મિષ્ટાન્ન તથા સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓ વસ્ત્ર પાત્ર કાંબળો પાદ પુંછન વિગેરે આપે છે, આ પ્રમાણે પૂજાની મહત્વતા માટે કેટલાક ત્યાગીનો વેષ પહેરી રાજસભામાં રાજાને પ્રતિબોધ પમાડે છે, અને ધીરે ધીરે તેને પોતાના મતમાં યુકિતઓ ઘટાવીને હિત અહિત લેવું છોડવું સમજાવીને તેમને પક્કા ધર્મવાળા બનાવી દે છે, તેમના હૃદયમાં ધીરે ધીરે ઠસાવે છે કે યાદ રાખો કે" તેજ શરીર તેજ જીવ એ ન ભૂલો, અને જીવ જુદો શરીર જુદું એ તદન ભૂલી જાઓ" તેનાં અનુષ્ઠાન પણ તેવાંજ કરાવાનું બતાવી આગ્રહી બનાવે છે,

વળી જેઓ ભાગવતમતના પરિવ્રાજકો (બાવા) વિગેરે છે, પછી તેઓ લોકાયતિકો (હાલના વામમાર્ગીઓ) ના ગ્રંથને સાંભળીને તે મતમાં વિષય લોલુપતાથી ભળેલા તેઓ પૂર્વે દીક્ષા લેતી વખતે જાણે છે કે:—

समणा भविस्सामो अणगारा अकिंचणा अपुत्ता अपसू परदत्तभोइणो भिक्खुणो पावं कम्मं णो करिस्सामो समुट्ठाए ते अप्पणा अप्पडिविरया भवंति, सयमाइयंति अन्ने वि आदियावेंति अन्नंपि आयतं तं समणुजाणंति, एवमेव ते इत्थिकामभोगेहिं मुच्छिया गिद्धा गढिया अज्झोववन्ना लुद्धा रागदोसवसट्टा, ते णो अप्पाणं समुच्छेदेंति, तेणो परं समुच्छेदेंति, तेणो अण्णाइं पाणाइं भूताइं जीवाइं सत्ताइं समुच्छेदेंति, पहीणा पुव्वसंजोगं आयरियं मग्गं असंपत्ता इति ते णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसन्ना इति पढमे पुरिसजाए तज्जीव तच्छरीर एत्ति आहिए ॥सू.९॥

અમે શ્રમણ થઈએ છીએ

પ્ર—કેવા?

સર્વથા ત્યાગયાં છે ઘર પુત્ર સ્ત્રી પશુ જેણે તેથી તદન નિષ્કિંચન (સંપૂર્ણ ત્યાગી) ગાય ભેંસ વિગેરેથી રહિત તથા પરના આપેલા રાંધેલા ભોજનથી નિર્વાહ કરનારા રાંધવા રંધાવાથી મુકત ફકત ભિક્ષાથીજ નિર્વાહ કરનારા ભિક્ષુઓ બન્યા છે, આ બાબતમાં વધારે શું કહીએ,

કારણ કે તેમણે જે કંઈ પાપ રૂપ સાવદ્ય અનુષ્ઠાન છે, તે હું નહિ કરૂં એવી પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા લઈ ઘરથી ત્યાગી બનીને પછવાડે તેઓ વામમાર્ગી બનેલા પોતે પાપ કર્મથી છૂટતા નથી, હવે જીવ હિંસાદિ પાપોની વિરતિ (ત્યાગ) ન કરવાથી તેઓ કેવાં પાપ કાર્યો કરે છે, તે બતાવે છે, પ્રથમ સાવદ્ય આરંભ (સંસારી કૃત્ય) ત્યાગીને ગળીચેલ વસ્ત્ર વિગેરે ત્યાગીનો વેષ પહેરીને પાછા પોતાની મેળેજ પાપનાં કૃત્યો કરે છે. બીજાઓ પાસે પાપ આરંભો કરાવે છે, અને તેવા પાપારંભ કરનારાને ટેકો આપે છે; અથવા પ્રશંસે છે,

વળી ઘરની સ્ત્રી ત્યાગીને ફરીથી બીજી સ્ત્રીઓના લોલૂપી બનેલા અથવા સ્ત્રીઓના પાશમાં પડેલા વહાલા લાગે તે કામો (આંખ તથા કાનના વિષયો) અને ભોગવાય તે ભોગો (નાક જીભ અને શરીર સ્પર્શના વિષયો) ને સેવતાં સુખ ઉપજવું માનીને ઈંદ્રિયોથી હારેલા કામ ભોગમાં ડુબેલા

એકાંત રાગી ગૃદ્ધ ગ્રથિત—ગુંથાયેલા અધ્યુપપન્ન અત્યંત લુબ્ધ રાગદ્વેષથી પીડાયેલા અથવા કામ ભોગથી અંધા બનેલા કામ ભોગમાં પડેલા પોતાના આત્માને સંસારથી અથવા કર્મના ફાંસાથી મુકાવી શકતા નથી, તેમ પોતે લુબ્ધ હોવાથી બીજાને નિર્મળ ઉપદેશ આપીને પણ છોડાવી શકતા નથી, કર્મ બંધથી મુકાવતા નથી, વળી દશ પ્રકારના પ્રાણ ધારવાથી પ્રાણી, તથા ત્રણે કાળમાં હોય છે માટે ભૂત, આયુ ધારવાથી જીવ તથા વીર્યાંતરાય કર્મનો ક્ષય ઉપશર્યાં થવાથી સત્તા મળવાથી સત્વ તે પ્રાણી ભૂત જીવ અને સત્વોને ઉપદેશ આપી પાપથી છોડાવી શકતા નથી. કારણ કે તેમનું કર્તવ્ય તથા મંતવ્ય અસત્ય છે,

આ પ્રમાણે તે શરીર તેજ જીવ માનનારા નાસ્તિકો અજીતેંદ્રિયપણે હોવાથી કામભોગમાં ગૃદ્ધ બનેલા પ્રથમનાં ઘર સ્ત્રી પુત્રથી ત્યાગી બનેલા છતાં પાપ— હેયથી છુટેલા આર્ય માર્ગમાં રહેલા સારાં અનુષ્ઠાનથી તેઓ દૂર રહેલા આ બતાવેલ નીતિપ્રમાણે આ લોક તથા પરલોક બંનેના સારાં કૃત્યોથી ભ્રષ્ટ થયેલા વચમાંજ ભોગમાં ડુબેલા ખેદપામતા રહેલા છે, પણ પેલા પુંડરીક કમળને લાવવા અસમર્થ થતા નથી, (પોતે ડુબેલા તે બીજાને કેવી રીતે તારી શકે ?) આ પ્રમાણે પ્રથમવાદી જે તેજ શરીર 'તેજ જીવ માનનારની કથા પુરી થઇ, હવે બીજા પુરૂષની કથા કહે છે,

अहावरे दोच्चे पुरिसजाए पंचमहब्भूतिएत्ति आहिज्जइ,इह खलु पाइणं वा ६ संतेगातिया मणुस्सा भवंति अणुपुव्वेणं लोयं उववन्ना, तं जहा आरिया वेगें अणारिया वेगे एवं जाव दुरूवावेगे तेसिं च णं महं एगेराया भवइ, महया एवं चेव णिरवसेसं जाव सेणावइपुत्ता, तेसिं च णं एगतिए सड्ढी भवंति कामं तं समणाय माहणाय पहारिंसु गमणाए, तत्थ अन्नयरेणं धम्मेणं पन्नतारो वयं इमेणं धम्मेणं पन्नवइस्सामो से एवमायाणह भयंतारो! जहा मए एसधम्मे सुअक्खाए सुपन्नते भवति॥

પહેલો પુરૂષ લોકાયાતક વર્ણવીને હવે બીજો પુરૂષ જે પંચભૂત તે પૃથ્વી પાણી અગ્ની વાયુ અને આકાશ વડે પોતાનું તત્વ બતાવે માટે પંચભૂતિક અથવા ઉપર કહેલાં પાંચ તત્વ માને માટે પંચભૂતિક (પાંચભૂત માનનારો) છે, તે અહીં સાંખ્ય મતવાળો જાણવો, તે એવું

માને છે કે આત્માની એક તણખલાને પણ વાંકું કરવાની શકિત નથી, અને તે વાદી પાંચભૂત રૂપ પ્રકૃતિનું સર્વત્ર કરવાપણું માનનારા છે, અથવા લોકાયત મતવાળો નાસ્તિક જે પાંચ ભૂતથી બીજું કશુ જુદું માનતો નથી, તેથી આ પાંચભૂત વાદીને પહેલા પુરૂષ પછી બીજા તરીકે અહીં લીધો છે, જેમ પ્રથમના સૂત્રમાં પૂર્વ દિશા વિગેરેના આવનારા બતાવ્યા, તેમ અહિ બધું સારી રીતે કહેલું જાણવું, એટલે રાજ સભામાં જઇને પોતાનો મત બતાવી પોતાનો અનુયાયી કરવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં સુધી જાણવું. (છતાં સામાન્ય બુદ્ધિવાળા માટે સૂત્રનો બાકીનો અર્થ કહીએ છીયે. મનુષ્યલોકમાં કેટલાક આર્ય કેટલાક અનાર્ય કેટલાક સુરૂપ કેટલાક કુરૂપ છે, તેમાં કોઇ સૌથી શ્રેષ્ઠ પુણ્ય વાળો રાજા હોય છે. તેની સભામાં મંત્રી સેનાપતિ વિગેરે સભાસદો હોય છે, તેમને પોતાના મતમાં ખેંચવા માટે શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ પંચભૂતને માનનારા પોતે બીજાને પોતાના મતમાં લેવા પ્રયત્ન કરે છે. તે મુખ્ય રાજાને ઉદ્દેશીને મધુર વચને કહે કે આપ ભયથી રક્ષણ કરનારા, તેમ અમારો ધર્મ રક્ષણ કરનારો છે, તે સાંભળો હવે તે કહે છે.

इह खलु महब्भूता, जेहिंनो विज्जइ किरियाति वा अकिरियाति वा सुक्कडेति वा दुक्कडेति वा कल्लाणेति वा पावएति वा साहुति

તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવોને છે તે બધું સત્ત્વાદિ ગુણને આધીન છે. તે પાંચ ભૂતરૂપ પ્રકૃતિ કરે છે. લોકાયતિકના અભિપ્રાય પ્રમાણે સુખ દુઃખના રહેઠાણો સ્વર્ગનરક છે એ છેવટ સુધી તૃણમાત્ર પણ જે કાર્ય છે તે બધું પાંચભૂતો પ્રધાન બનીને કરે છે તે બતાવે છે.

सत्त्वं लघु प्रकाशक मिष्टमुपष्टंभकं बलं च रजः ।
गुरु चरणकमेव तमः प्रदीपवच्चार्थतो वृत्तिः ।१।

લઘુ પ્રકાશક સત્ત્વ છે અને ઇચ્છિત આસરો અને બળ તે રજથી થાય છે અને ગુરૂચરણ (અઘોર કૃત્યો) તમથી થાય છે. જેમ અર્થથી વૃત્તિ થાય છે દીવાથી બધું દેખાય છે તેમ આ ત્રણ પ્રકૃત્તિથી આત્માની સર્વ ક્રિયાઓ થાય છે. આ પ્રમાણે સાંખ્યના અભિપ્રાયથી આત્માની તણખલાને પણ વાકું કરવાની અશક્તિ છે, અને લોકાયતિકના મત પ્રમાણે આત્માનોજ અભાવ છે પણ ફક્ત પાંચ ભૂતોજ જગતનું બધું કૃત્ય કરે છે. એવું તેમનું કથન છે કે સમુદાયરૂપે ભેગાં થયેલાં ભૂતો જુદા જુદા સ્વભાવનું કાર્ય કરે છે. વળી તેઓ બતાવે છે કે તે ભૂતોના સમવાય (ગુણો) નીચે મુજબ છે, પૃથ્વી કઠણ (નક્કર)રૂપે મહાભૂત છે, આપ (પાણી) પ્રવાહી લક્ષણવાળું મહાભૂત છે, તેજ અગ્નિ ગરમ ઉદ્યોત રૂપ છે, વાયુ–કંપાવનાર હરણ કરનાર છે તથા અવગાહ (રહેઠાણ) આપનાર સર્વ દ્રવ્ય (વસ્તુનો આધાર આકાશ

મહાભુત પાંચમું છે, એ પાંચે જુદાં છતાં સમવાય ગુણ બધામાં એક પણે રહેલ છે, એ પુર્વે કહેલ પાંચે ભુતો પૃથ્વી વિગેરે ગણુતાં બધે સ્થળે એકે ઓછું કે વધતું નથી, પણ ફકત પાંચજ છે, વિશ્વેવ્યાસ હોવાથી મોટાં છે, ત્રણે કાળમાં હોવાથી ભૂત (વિદ્યમાન) છે, આ પાંચ મહાભુતો પ્રકૃતિથી થાય છે, તે કહે છે પ્રકૃતિ મહાન્ (મોટાઈ) તેનાથી અહંકાર (મારાપણું) તેનાથી ૧૬ નો ગણ અને તેનાથી પાચ ભૂતો થાય છે,

प्रकृतेर्महान महतोऽहंकारस्तस्मात् गणश्च षोडशकः
तस्मादपि षोडशकात्पंचभ्यः पंचभूतानि ॥१॥

આ ક્રમે બધું જગત્ થાય છે, આ સિવાય બીજો કોઇ કાળ કે ઇશ્વર વિગેરે કોઇએ કશું નિર્માણ કર્યું નથી. વળી જે નથી તે કોઇ કરતું નથી.

વાદળ ઇંદ્રધનુષ્ય વિગેરે જેમ સ્વભાવથી બને છે, તેમ પાચ ભૂતો બને છે, પણ જેમ ઘડો કોઇનો બનાવેલો છે, તેમ તે કોઇના બનાવેલાં બન્યા નથી, અને પારકાએ બનાવેલ ન હોવાથી બનાવટી નથી, પારકાની અપેક્ષાથી બને તે કૃતક કહેવાય, પણ તે વિસસા (સ્વાભાવિક) બનેલાં હોવાથી કૃત્રિમ ન કહેવાય, વળી તે અનાદિ અનંત છે, વળી તે અવંધ્ય એટલે તે પોતાનું કાર્ય કરનારાં છે, વળી તેનો પુરોહિત કાર્ય કરનારો નથી તેથી અપુરોહિત છે,

પોતાનું કાર્ય કરવામાં સ્વતંત્ર છે, શાસ્વત નિત્ય છે, કારણ કે આવું જગત્ કદાપિ ન હોતું તેવું નથી, પણ અનાદિનું છે, છે છે, એવું વચન છે, આ પ્રમાણે પાંચ ભૂત અને આત્મા છઠો એમ કેટલાક કહે છે, પણ તે આત્મા કંઇ પણ કરતો નથી, આ સાંખ્યના મતમાં આત્મા જુદો છે, પણ લોકાયતિકોમાં તો પાંચ ભૂતો એકઠાં મળીને જયારે કાયા (શરીર) થાય ત્યારે પ્રકટ ચેતનારૂપ જે ચેષ્ટા થાય તેને આત્મા તરીકે તેઓ ગણે છે,

સાંખ્યના મત પ્રમાણે વિદ્યમાન સત્થી પ્રધાન વિગેરે છે, તેની નાસ્તિ એટલે તેનો સર્વથા વિનાશ કોઈ કાળે થતો નથી, તેમ અસત્ ગધેડાના શીંગડા વિગેરેનો કોઈ દિવસ સંભવ (ઉત્પત્તિ) નથી, કારણમાં કાર્ય વિદ્યમાન છે તેજ ઉત્પત્તિ ઇષ્ટિ (માનેલી) છે, પણ અસત્માંથી સત્ ન થાય, જો તેવું ખોટું માનીએ કે ન હોય તે થાય છે, તો બધામાંથી બધું થવું જોઇએ, પણ તેમ થતું નથી, તે કહે છે;

नासतो जायते भावो। नाभावो जायते सतः

જે નથી તે થાય નહિ, હોય તેનો ન નાશ

તથા અસત્ ગધેડાનું શીંગડું ન કરવાથી તથા ઘડો બનાવનાર માટીનેજ શોધે માટે કારણમાંજ કાર્યપણું છે, આવું રાજસભામાં કહીને સાંખ્ય-કે લોકાયતિક મધ્યસ્થપણું રાખીને કહે છે,

एतावताव जीवकाए, एतावताव अत्थि-काए, एतावताव सव्वलोए एतंमुहं लोगस्स करणयाए, अवियंतसो तणमायमवि ॥

અમારી યુક્તિઓ આપ ધ્યાનમાં લો, આટલો જ જીવ કાય (જીવ સાથે શરીર) છે, અથવા આવાં જ પાંચ મહા ભૂતો છે, અને તે પાંચ ભૂતો જ સાંખ્યમતના અભિપ્રાયથી પ્રધાનતા પામેલાં સત્વ વિગેરે ગુણોના ઉપચય અપચય (વધારા ઘટાડા)થી સર્વ કાર્ય કરનારાં છે, અને આત્મા તો અકિંચિત્ કર (નકામો) છે, પણ લોકાયતિકમાં તો આત્મા છે જ નહિ, ફક્ત ભૂત માત્ર જીવકાય છે, આ ભૂતોનું અસ્તિત્વ તેજ માત્ર છે પણ બીજા મતવાળા જે બીજુ કંઇ માને છે, તેવું કશું નથી વળી આ જ બધો લોક છે, અથવા પાંચ મહાભૂતો પ્રધાનપણુ પામેલાં છે, આત્મા અકર્ત્તા નિર્ગુણ સાંખ્ય મતમાં છે, અને લોકાયતિકને તો પાંચભૂત માત્ર જ લોક છે, તેના મતમાં પાંચ ભૂત સિવાય બીજા બધા પદાર્થનો અભાવ છે, અને તેજ પાંચ ભૂતનુ અસ્તિત્વ આલોકનું મુખ્ય કારણ છે, અને તેજ બધે કારણપણે ગણાય છે, તે બતાવે છે.

સાંખ્ય મતમાં પ્રધાન (પ્રકૃતિ) તથા આત્મા વડે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને લોકાયતિકમાંતો ભૂતો જ ઝીણામાં

ઝીણું તૃણ માત્ર પણ કાર્ય કરે છે, કારણ કે તે સિવાય તેમનામાં બીજા બધાનો અભાવ છે, આ પ્રમાણે એક સાંખ્યવાદી આત્માને અકિંચિત્કર (નકામો) માને છે, ત્યારે બીજો નાસ્તિક આત્માને જ અસત્ માનવાથી બંનેમાં અશુભ કર્મ કરવાથી પણ કર્મ વડે આત્મા બંધાતો નથી, આવું માનવાથી શું થાય છે તે કહે છે.

सेकिणं किणावेमाणे हणं घायमाणे पयं पयावेमाणे अवि अंतसो पुरिसमवि कीणित्ता घायइत्ता एत्थंपि जाणाहि णत्थित्थ दोसो, ते णो एवं विप्पडिवेदेंति, तं जहा-किरियाइ वा जाव णिरएइ वा, एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारंभंति भोयणाए, एवमेव ते अणारिया विप्पडिवन्ना तं सद्दहमाणा तं पत्तियमाणा जाव इति, ते णो हव्वाए णो पाराए, अंतरा कामभोगेसु विसण्णा दोच्चे पुरिसजाए पंचमहब्भुतिएत्ति आहिए ॥सू.१०॥

પોતે પ્રથમ ત્યાગી બનેલો છતાં ગૃહસ્થ માફક વસ્તુ વેચાતી લે, બીજા પાસે લેવડાવે, તેમાં અનેક જીવોની હિંસા તથા આરંભ થાય, તેમ બીજા પાસે તેવા ધંધાથી હિંસા કરાવે, તથા રાંધવા રંધાવાની ક્રિયા કરે, આથી એમ પણ જાણવું, કે તેવા ખરીદનારાને અનુમોદતો છેવટે પુરૂષ–મનુષ્ય પંચેદ્રિયને પણ વેચાતો લઇ તેનો ઘાત કરે છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે તેઓ પોતાના અનુયાયિઓને કહે છે કે પંચેંદ્રિયના ઘાતમાં દોષ નથી, તો એકેંદ્રિયના ઘાતમાં તો દોષ ક્યાંથી હોય? આવું બોલનારા તે સાંખ્યમતવાળા કે લોકાયતિકો આવું જાણતા નથી, કે આ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનરૂપ પાપ ક્રિયા છે, તેમ આ સ્થાનાદિ લક્ષણવાળી અક્રિયા છે, તેઓ ગૃહસ્થ માફક ત્યાગી છતાં સ્નાન વિગેરે માટે (નદી તળાવ વાવડી વિગેરેમાં પડી) પાણી તથા તેમાં રહેલા જીવોને પીડા કરનારાં કૃત્યો કરે છે. વળી જુદાં જુદાં પીણાં તે દારૂ તથા બીજી કેફી વસ્તુ પીએ છે, માંસ ભક્ષણ તથા અગમ્ય ગમન (નીચ જાતિની કે પુત્રની વહુ બેન દીકરી વિગેરે સાથે (બીજક વિગેરેના મત માફક) ભોગ વિલાસ કરે છે, પોતે પાપ કરે છે, તથા બીજાને શીખવી તેવાં પાપ કરાવે છે, અને કહે કે તેમાં દોષ નથી (આત્મા તો નિર્લેપ છે) આવું કહીને તેમને ઠગીને અકાર્ય કરવામાં પ્રેરણા કરે છે, આવું કરવાથી તેઓ અનાર્ય છે, આર્યના સદાચારના માર્ગથી વિરૂદ્ધ માર્ગ ધારણ કરેલા છે, કારણ કે તે સાંખ્ય

માને છે કે પ્રકૃતિ બધું કરે છે, પણ તે જડ હોવાથી કાર્યનું કરવાપણું તેમાં ન ઘટે, કારણ કે " ચૈતન્ય તે પુરૂષ (જીવ)નું સ્વરૂપ છે," તે જાણીતું છે, કદાચ તેઓ કહે છે કે આત્માનું પ્રતિબિંબ પ્રકૃતિમાં (જલમાં ચંદ્ર માફક) પડે તો પ્રકૃતિ કાર્ય કરે, તો તે પણ યુક્તિ યુક્ત નથી. કારણ કે તેમના મત પ્રમાણે આત્મામાં કર્ત્તાપણું નથી, અને નિત્ય હોવાથી પ્રતિબિંબનો ઉદય ઘટતો નથી, વળી પ્રકૃતિ નિત્ય હોવાથી મહત્ વિગેરેના વિકારપણે પણ ઉત્પત્તિ ન થાય, વળી અસત્ પદાર્થ ન થાય, અને સત્‌નો અભાવ ન થાય, એવું તેમણે સ્વીકારવાથી પ્રધાન અને આત્મા એ બેજ વિદ્યમાન હોવાથી અહંકાર વિગેરેની ઉત્પત્તિજ ન થાય, વળી પ્રકૃતિનું એકપણું હોવાથી એક આત્માનો વિયોગ થતાં સર્વ આત્માઓનો વિયોગ થવો જોઇએ, અથવા બધા આત્માઓનો એક જ સંબંધ હોવાથી કોઇપણ એક આત્માએ તત્વજ્ઞાન મેળવવાથી તેની પ્રકૃતિનો વિયોગ થતાં તેનો મોક્ષ થાય, અને બીજાનો તત્વજ્ઞાનના અભાવે મોક્ષ ન થાય, તેવું ન બને, વળી બધું નિત્ય હોવાથી જગત્‌માં આ વિચિત્રતા દેખાય છે, તે જૂઠી થાય અને આ આત્માનું અકર્તૃત્વ માનવાથી બંધ મોક્ષ ન થાય, તેથી આ માનવું તે અયુક્ત છે, કારણ કે તેથી વિચિત્રતા દેખાય તેને બાધ આવે છે, તેમ કાર્યવાદ કારણમાં ઘટતો નથી, કારણ કે યુક્તિથી તપાસતાં તે મળતો નથી, જેમકે માટીનો લુંદો પડચો હોય તેનો

ઘડો બનાવ્યા પછી કોઈ એમ ન કહે કે આ માટીનો લુંદો પડેલો છે. વળી ઘડાથી જેમને પાણી વિગેરે લાવવું હોય તો માટીનો લુંદો કારણ છતાં કાર્ય (પાણી લાવવા)માં કામ લાગતો નથી, એટલે આગળ પાછળના કર્મ તથા ગુણ સરખા હોતા નથી, (દહીંનું કારણ દૂધ છતાં પણ એક એકનું કાર્ય કરી શકતાં નથી) સાંખ્ય મતનો આત્મા નકામો છે, તેમ લોકાયતિકનો આત્મા પણ ભૂતરૂપ હોવાથી અને ભૂત અચેતન હોવાથી તેનાથી કર્ત્તવ્ય થઇ શકે નહિ, વળી કાયાના આકારે પરિણમેલાં ભૂતોનું ચૈતન્ય પ્રકટ થતું સ્વીકારવાથી મરણનો અભાવ થઇ જશે, માટે પંચ ભૂતરૂપ તેઓ જગત્ માને છે, પણ તેવું નથી, તે અહીં સિદ્ધ કર્યું, પણ દરેકનું પોતાના અનુભવનું જ્ઞાન ધર્મી આત્માને સ્થાપે છે (સિધ્ધ કરે છે) પણ તેથી ભૂતો ધર્મીપણે સિદ્ધ નહિ થાય, કારણ કે તેઓ પાંચે અચેતન છે, કોઇ એમ કહે છે કે કાયાના આકારે પરિણમ્યા પછી ચૈતન્ય ધર્મ થશે, તે કહેવું પણ અયુક્ત છે, કારણ કે કાયા આકારે પરિણમવું, તે આત્મા તેનો અધિષ્ટાતા (માલિક) માન્યા વિના તેવું થવું દુર્લભ છે, કારણ કે તેથી નિર્હેતુતાનો પ્રસંગ આવશે, હેતુ વિના થતું માનીએ તો હમેશાં સત્વ અથવા અસત્વ થશે, (પણ તેવું નથી) માટે ભૂતોથી જુદો આત્મા સિદ્ધ થવાથી (તેનાં સારાં માઠાં કૃત્યો તથા ફળથી) પુણ્ય પાપ સિદ્ધ થશે, અને તેથીજ જગત્‌ની વિચિત્રતા સિદ્ધ થશે,

एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः
एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवत् ।१।

એકજ આત્મા સર્વ ભૂતોમાં વસેલો છે જેમ એકજ ચંદ્ર છતાં દરેક જળાશયોમાં તેનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે. તેમ એકજ ઇશ્વરના પ્રતિબિંબો બધા ભૂતોમાં રહેલ છે. એમ ઈશ્વિરને કારણ માનનારા અથવા આત્મા સિવાય બીજું કશું નથી એવું અદ્વૈત માનનારો આ ત્રીજો પુરૂષ વર્ણવીએ છીયે.

જેમ એ પુરૂષો પૂર્વદિશા વીગેરે માંથી આવીને રાજસભામાં રહેલો રાજા વિગેરેને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે કહે કે અમારામાં આવો ધર્મ સારી રીતે વર્ણવ્યો છે, તે સાંભળો, આ લોકમાં ધર્મો–સ્વભાવો–પદાર્થો જે ચેતન કે અચેતન રૂપે દેખાય છે, તે બધાંનો ઉત્પાદક પુરૂષ ઈશ્વર કે આત્મા આ ત્રણમાનો કોઈ એક કારણ રૂપે છે, તે પોતાના મતને કહે છે.

इह खलु धम्मा पुरिसादिया पुरिसोत्तरिया पुरिसप्पणीया पुरिससंभूया पुरिसज्जोतिता पुरिसअभिसमण्णागया पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति, से जहाणामए गंडे सिया सरीरे जाए

सरीरे संवुड्ढे सरीरे अभिसमण्णागए सरीरमेव अभिभूय चिट्ठंति, एवमेव धम्मा पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति, से जहा णामए अरई सिया सरीरे जाया सरीरे संवुड्ढा सरीरं अभिसमण्णागया सरीरमेव अभिभूय चिट्ठंति, एवमेव धम्मा वि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति ॥

આ જગતમાં ચેતન અચેતન રૂપ બધા ધર્મો પદાર્થો દેખાય છે, તેનું મૂળ કારણ એક પુરૂપ છે, તેનેજ લોકો ઈશ્વર કહે છે, તેનેજ આત્મા કહે છે, તે પુરૂપ વિગેરેના કારણથી થાય માટે પુરૂપાદિક પુરૂપ કારણિક વિગેરે છે, તથા પુરૂપ તેજ ઉત્તર-પછીનું કાર્ય કરે માટે પુરૂપોત્તર પણ કહેવાય, તેમ પુરૂપે પ્રણીત (રચેલા) છે કારણ કે બધામાં તે આત્મા રૂપે રહેલો છે, અથવા આત્મા રૂપ પોતે છે, તેમજ તે પુરૂપે બધા પદાર્થોને પ્રકાશમાં આણ્યા છે, જેમ દીવો મણિ કે સૂર્ય ચંદ્ર વિગેરેથી ઘટ વસ્ત્ર વિગેરે

તેમ તેણે પદાર્થોને લોકો આગળ બતાવ્યા છે, તથા જીવોના ધર્મો જન્મ જરા મરણ વ્યાધિ રોગ શોક સુખ દુઃખ જીવન (આયુ) વિગેરે છે, અને અજીવોના ધર્મો રૂપી દ્રવ્યોના વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શો છે, તથા અરૂપીના ધર્મ અધર્મ અને આકાશના ગતિસ્થિરતા અને અવગાહ છે આ બધા ધર્મો ઇશ્વરે કરેલા છે, અથવા આત્મા એકલો માનનારા અદ્વૈતવાદમાં તે આત્માએ કરેલા છે, તે બધાનો સારાંશ આ છે કે તે બધી ચેષ્ટાઓ કે સ્વરૂપો તે મૂળ પુરૂષને વ્યાપીને રહે છે, આવું સમજાવવા માટે તે દૃષ્ટાંત કહે છે, જેમ કોઇને ગંડ (ગાંઠ–ગુમડું) થાય, તે સંસારી જીવોને કર્મના વશથી ગાંઠ વિગેરે થાય છે, તે શરીરમાં થાય તેમ શરીરના અવયવ તરીકે રસોળી વિગેરે થાય છે, તે શરીરમાં શરીર સાથે વધે છે, અને તે શરીરમાં એકમેક થઇને ચામડી સાથે રહે છે, પણ તેનો જરાપણ ભાગ શરીરથી જુદો નથી, અને તે શરીરમાં પીડા કરીને રહે છે, અથવા તે ગાંઠકે ગુમડું રસોળી બેસી જાય તો પણ તે શરીરમાં જ સમાઇ જાય છે, તેનો સાર આ છે કે તે ગુમડાનું પ્રષ્ટ જ્યાં હોય ત્યાં શરીરના એક ભાગમાં જ બતાવાય, પણ સેંકડો યુકિત કરીને પણ જુદું બતાવવા કોઇ શકિતમાન નથી, એજ પ્રમાણે આ બધા જડ ચેતન પદાર્થોના ધર્મો ઇશ્વરના કરેલા ઇશ્વરમાંથી થયેલા ઇશ્વરને આધીન હોવાથી ઇશ્વરથી જુદા કરી બતાવવા કોઇ સમર્થ નથી અથવા સર્વ વ્યાપી

આત્મા-જેને આધીન ત્રણ લોકના પોલાણમાં રહેલા સઘળા પદાર્થો છે, અને તેના જે ધર્મો (કાર્યો-ચેષ્ટાઓ) પ્રકટ થાય છે, તે તેનાથી જુદા કરવા કોઇ સમર્થ નથી, વળી જેમ શરીરમાં વિકાર (રોગ) થતાં ગુમડું તેનાથી મળેલું થાય છે, અને તે ગુમડું ફુટીને ચામડી સારી થતાં પણ શરીર તો કાયમ જ રહે છે, એજ પ્રમાણે બધા ધર્મો પુરૂષથી થએલા છે, માટે પુરૂષાદિક કહેવાય છે, પુરૂષના કારણથી પુરૂષ કારણિક અથવા પુરૂષના વિકારથા થનારા છે, તે પુરૂષથી જુદા બનવાને યોગ્ય નથી, અને તે પુરૂષનો વિકાર નાશ થવાથી આત્માને આશ્રયી રહે છે પણ તે આત્માથી જુદા બહાર દેખાતા નથી, વળી તેનાં દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રમાં અવિરૂદ્ધ (સાચાં) ઘણાં છે, અથવા આ સમજાવવા માટે ઘણાં દૃષ્ટાન્તો છે,

આત્મા એકલો જ છે, અને તે ઈશ્વરરૂપે છે, તેનું કરેલું જગત્ હોવાથી તેનાં દૃષ્ટાન્ત ઘણાં છે, તેમાંનુ ગુમડા માફક બીજું અરતિ-મનમાંજે ઉદ્વેગ થાય છે તેનું દૃષ્ટાન્ત આપે છે, તે શરીર (મન)થી થાય છે, તે ગુમડા માફક જાણવું તે પ્રમાણે પુરૂષાદિક ધર્મમાં સમજવું, (જેમ અરતિ થઇ અને નાશ પામી, છતાં શરીર તો કાયમ રહ્યું) વળી વાલ્મિક (રાફડો કે માટીના ઢગલો) પૃથ્વીના વિકારરૂપે થાય છે તે પૃથ્વી સાથે રહે છે પૃથ્વીમાં લાગુ છે, અને પૃથ્વી સાથે મળીને જ રહે છે, એજ પ્રમાણે ચેતના અચેતનારૂપ જે કંઇ પદાર્થ કે તેના વિકારો જોવામાં આવે છે, તે બધું

ઇશ્વરનું કરેલું છે, અથવા આત્માના વિકારો છે. પણ તે પૃથ્વીથી વાલ્મીક જુદા ન થાય તેમ તે આત્માથી જુદા થઈ ન શકે, હવે ઝાડનાં દ્રષ્ટાન્ત આપે છે.

से जहाणामए रुक्खे सिया पुढविजाए पुढविसंवुड्ढे पुढविअभिसमण्णागए पुढविमेव अभिभूय चिट्ठति, एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जावपुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति से जहाणामए पुक्खरिणी सिया पुढविजाया जाव पुढविमेव अभिभूय चिट्ठति, एवमेव धम्मा वि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति, सेजहा णामए उदग पुक्खले सिया उदग जाए जाव उदगमेव अभिभूय चिट्ठति, एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति, से जहा णामए

उदगबुब्बुए सिया उदगजाए जाव उदग-
मेव अभिभूय चिट्ठति, एवमेव धम्मा वि
पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय
चिट्ठंति ॥

વળી અશોક વિગેરે ઝાડો પૃથ્વીમાંથી થાય, તેને આશ્રયી રહે, અને પાછું તેમાં નાશ થાય તોપણ પૃથ્વી કાયમ રહે, તેમ પુરૂષાદિક ધર્મો જાણવા, તથા કમળવાળી તળાવડી પૃથ્વીમાં થાય. પૃથ્વીને આશ્રયી થાય, પૃથ્વીમાં પાછી સુકાઈ જાય, પછી પણ પૃથ્વી કાયમ રહે, તેવી રીતે પુરૂષને આશ્રયી સૃષ્ટિ તથા તેના સ્થાવર જંગમ પદાર્થ ધર્મો જાણવા, તે પ્રમાણે ઘણું પાણી પૃથ્વીમાથી નીકળે પાછું સુકાઈ જાય, તેમ પુરૂષથી સૃષ્ટિ થાય અને નાશ પામે, તથા પાણીમાં પરપોટા થાય અને તેમાં તે નાશ પામે છતાં પણ પાણી કાયમ રહે, તે પ્રમાણે સૃષ્ટિ પુરૂષને આધીન જાણવી, આ પ્રમાણે બધું સમજાવીને ઈશ્વર વાદી કહે છે કે આ બધું પુરૂષ કે ઈશ્વરને આધીન છે, તે સિવાય બધું મિથ્યા છે. તે બતાવે છે,

जंपि य इमं समणाणं णिग्गंथाणं उद्दिट्ठं
पणीयं, वियंजियं दुवालसंगं गणिपिडयं,

तंजहा—आयारो सुयगडो जावदिट्ठिवातो, सव्वमेवं मिच्छा, ण एयं तहियं ण एयं आहातहियं, इमं सच्चं इमं तहियं इमं आहातहियं, ते एवं सन्नं कुव्वंति, ते एवं सन्नं संठवेंति ते एवं सन्नं सोवट्ठवयंति, तमेवं ते तज्जाइयं दुक्खं णाति उट्टंति, सउणी पंजरं जहा ॥ ते णो एवं विप्पडिवेदेंति, तंजहा किरियाइ वा जाव अणिरएइ वा, एवामेव ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारंभंति भोयणाए, एवामेव ते अणारिया विप्पडिवन्ना एवं सद्दहमाणा जाव इति ते णो हव्वाए णो पाराए, अंतरा कामभोगेसु विसण्णेत्ति, तच्चे पुरिसज्जाए ईसरकारणि एत्ति आहिए। (सू. ११)॥

તે ઇશ્વરવાદી જૈનધર્મનું ખંડન કરે છે. કે આ પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન જૈન લોકોના સાધુ જે ત્યાગીઓ નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે, તેમને માટે કહેલું તત્વ બારઅંગ ગણિપિટક જે આચારાંગ સુયગડાંગ વિગેરે દૃષ્ટિવાદ સુધી સૂત્રો છે. તે ઇશ્વરે કરેલાં નથી, માટે મિથ્યા (અસત્ય) છે. કારણ કે તેમણે પોતે રચી કાઢયા છે, જેમ કોઇ રસ્તાનો ચાલનારો ગમે તેમ બકે તે પ્રમાણ ન થાય, તેમ ઇશ્વરે કર્યાવિનાના તે બારઅંગો જુઠાં છે. મિથ્યા શબ્દથી સમજવું કે તે જે નથી તે નવાં બનાવી લીધાં છે, અને અતથ્યથી સમજવું કે સાચા અર્થને ઉડાવી દે છે. 'યાથા તથ્ય નથી' એ શબ્દથી સમજવુ કે જેવો જોઇએ તેવો બાર અંગમાં નથી, આ શબ્દો કહીને ઇશ્વરવાદીએ જૈનાગમને સાચા અર્થને ઉડાવનાર અ ખોટા અર્થને બનાવનાર એવો દોષ ચડાવ્યો, જેમકે ગાયને ઘોડો કહે, અથવા ઘોડાને ગાય કહે, (અથવા મિથ્યા અતથ્ય અયાથાતથ્ય એ ત્રણે એક અર્થવાળા છે, જેમ શક્ર ઇંદ્ર વિગેરે એક અર્થવાળા છે) આ પ્રમાણે તે વાદીએ બાર અંગ ગણી પિટકને ઇશ્વરનાં કરેલાં ન હોવાથી મિથ્યા ઠરાવ્યાં, તેના કહેવા પ્રમાણે ઇશ્વરનું કરેલું આ જગત છે, અથવા આત્માથી અદ્વૈત તેના વિકારરૂપે છે, તેથી યથાવસ્થિત તેણે જે તત્વ પ્રરૂપ્યું છે, તે સત્ય છે, અને સાચો અર્થ બતાવવાથી તે તથ્ય છે, આ પ્રમાણે ઇશ્વરને કારણ

માનનારા અથવા આત્માને અદ્વૈત માનનારા "ઉપર પ્રમાણે શરીરભુવન વિગેરે કરનારો ઇશ્વર કારણરૂપે છે, તથા ચેતન અચેતન બધું આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, આત્માથીજ બધા આકારની ઉત્પત્તિ થાય છે" એવું જ્ઞાન તેજ સંજ્ઞાને માને તથા ઉપદેશ કરે. અને પોતાના રાગી થતાં તેમને આ તત્વ બરાબર ઠસાવે, અને હવે કહેવાતા ન્યાય વડે યુક્તિઓ વડે સિદ્ધ કરી તેમને પોતાના મતના આગ્રહી બનાવે, તેઓ તથા તેમના અનુયાયીઓ તે મતમાં સ્થિર થવાથી ઈશ્વર કર્તૃત્વ અથવા આત્માના અદ્વૈતવાદમાં શ્રદ્ધા રાખવાથી સંસારના દુઃખને તોડી શકતા નથી, તેમાં જૈનાચાર્યે દૃષ્ટાન્ત આપે છે, જેમ કોઇને ત્યાં સારૂં ખાવાનું મળવાથી શકુનિ (સમળી) અથવા લાવક વિગેરે પક્ષી હળેલું હોવાથી પાંજરાને છોડતું નથી. જેમ પાળેલા કબૂતરને આકાશમાં ગમે એટલું ઉડાડે છુટું મુકે તો પણ ફરી ફરીને ત્યાં કેદમાં પડે છે તેજ પ્રમાણે ઉપર બતાવેલ વાદીઓ કર્મ બંધનને ન જાણવાથી તેને તોડી પણ શકતા નથી. પણ પોતાના કદાગ્રહમાં અભિમાને ચડેલા હવે પછીના કહેવાતા તત્વને બરોબર જાણતા નથી. તે આ પ્રમાણે—

૧. ક્રિયા તે સંયમનાં સદ્ અનુષ્ઠાનરૂપ કર્તવ્યો, તથા અક્રિયા તે હિંસા જૂઠ વિગેરે અકર્તવ્યોને જાણતા નથી. માનતા નથી તેમ તેના ફળ સુગતિ કુગતિ અથવા નરક અનરકને પોતે સદ્ અસદ્‌ના વિવેક રહિત હોવાથી હૃદયમાં

વિચારતા નથી તેથી જેમ ફાવે તેમ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં લુબ્ધ થવાથી જૂદા જૂદા પ્રકારનાં બાળ અનુષ્ઠાન કરીને દ્રવ્ય મેળવીને દેખીતા મનોહર કામ ભોગોને તથા ઉંચ નીચ કર્તવ્યને આચરે છે તેમાં મુખ્ય રીતે ભોજનનું કાર્ય હોવાથી તથા બીજા ઉપભોગો માટે તે અવળે માર્ગે ચઢેલા પોતે સાચું બોલી શકતા નથી. તેના જૂઠાપણાને જૈનાચાર્ય ખુલાસાથી બતાવે છે.

તમારો માનેલો ઇશ્વર બધા કર્તવ્યનું મૂળ કારણ છે, તેવું તમે માનો છો તો તે ઇશ્વર પોતાની મેળે આ બધા જીવોને ક્રિયા કરવામાં પ્રેરણા કરાવે છે અથવા બીજાનો પ્રેર્યો ક્રિયા કરાવે છે! હવે જો તમે એમ માનો કે ઇશ્વર સ્વય કરાવે છે તો પછી બીજા પોતાની મેળ ક્રિયા કરશે તેમાં જેમ અંદર વ્યર્થ ગુમડું થાય તેમ ઇશ્વરની કલ્પનાથી શું લાભ! (કારણ કે સૌ ક્રિયા પોતાની મેળે પોતાને કરવાની છે તેમાં કોઇ રોકનાર નથી તેનાં ફળ પણ પોતાને ભોગવવાં જ પડે છે) હવે જો બીજો પક્ષ માનો કે ઈશ્વર બીજાની પ્રેરણાથી બીજા જીવો પાસે ક્રિયા કરાવે છે તો તે ઇશ્વરને પ્રેરણા કરનાર ઉપર તેજ પ્રશ્ન ઉભો રહેશે કે તેનો પણ કોઇ પ્રેરનાર હોવો જોઇએ, એમ આ રીતમાં ફેલાતી અનવસ્થા લતા લાગુ પડશે.

વળી આ ઇશ્વર મહાપુરૂષપણે હોવાથી વીતરાગતાને પામેલો હોવા છતાં કેટલાકને નરકયોગ્ય પાપનાં કામ કરાવે

અને નરકમાં મોકલે, બીજાઓને સ્વર્ગ મોક્ષનાં કામ કરાવી તેમને સ્વર્ગનાં સુખ આપે કે મોક્ષનાં સુખ આપે? (આવું પરોપકારી ઇશ્વરને વિના કારણ દૂષણ આપવું ઉચિત નથી)

કદિ તમે એમ માનો કે પોતે જીવો પ્રથમ શુભ અશુભ કર્મ કરે તેમના ફળ ઉદય આવતાં ફરી તેવાં પાપ કે ધર્મ કરી તેનાં ફળ ભોગવે તો ઇશ્વર દોષને પાત્ર નથી પણ નિમિત્ત માત્ર છે આવું કહેશો તો તે પણ યુકિતનું સંગત (બેસતું) નથી. કારણ કે પૂર્વે અશુભ તેણે શા માટે કર્યું કે તેને આવું ફળ ભોગવવું પડે, તેથી તેજ દોષ આવીને ઉભો રહે છે

તમે કહેશો કે અજ્ઞ જંતુ (મૂર્ખજીવ) કર્મ કરે છે તો આ પ્રશ્ન ઉભો રહે છે કે અજ્ઞજંતુને તેવું કામ કરવાનું કોણે કહયું અને જો તમે એમ માનો કે તે અનાદિથી ચાલ્યું આવ્યું છે તો પછી શુભ અશુભ સ્થાનમાં જીવ પોતાની મેળે પ્રવર્તે તેમાં ઇશ્વરની કલ્પનાની શું જરૂર છે. તે જ કહયું છે.

शस्त्रौषधादि संबंधा च्चैत्रस्य व्रणरोहणे।
असंबंधस्य किं स्थाणोः, कारणत्वं न कल्प्यते।१।

ચૈત્ર નામના માણસને શસ્ત્રથી ઘા લાગે અને દવા ચોપડવાથી મટે તો વચમાં જેને સંબંધ નથી એવા ઝાડના ઠુંઠાની કારણ તરીકે કલ્પના શું કામ ન કરવી?

વળી તમો કહો છો કે તનુ ભુવન કરનાર બુદ્ધિ પૂર્વક કોઈ છે કારણ કે તેમાં સંસ્થાન વિગેરે નિયમસર છે અને જેમ દેવળ વિગેરે નિયમસર બનાવેલાં છે તેનો કર્તા છે તેમ તે શરીર વિગેરેનો કર્તા હોવો જોઈયે, (જૈનાચાર્ય કહે છે) આ તમારૂં સાધન ઇશ્વરને સાધતું નથી કારણ કે તેની સાથે વ્યાપ્તિ સિદ્ધ થતી નથી પણ દેવળ વિગેરેના દૃષ્ટાંતમાં જેમ ઇશ્વરવિના તે બીજાના કરેલાં તમે માનો છો તેમ તનુ ભૂવનનો કર્તા પણ બીજો કેમ ન હોય ? વળી સંસ્થાન શબ્દ માત્રથી બધામાં બુદ્ધિપૂર્વકનું કારણ માનશો તો તેપણ સિદ્ધ નહિ થાય. બીજી રીતે ઉપપત્તિ ન થાય એવા સાધ્ય સાધનનાં પ્રતિબંધનો અભાવ છે (જયાં જયાં આકાર દેખશો ત્યાં ઇશ્વર કૃત માની લેશો તેમાં દૃષ્ટાંત એવું નહિ આપી શકો કે આ ઇશ્વરનું કરેલું અને આ બીજાનું કરેલુ.) તમે કહેશો કે તે સિવાય સંસ્થાન માત્ર દેખવાથીજ સાધ્યસિદ્ધિ થશે તો પછી અતિ પ્રસંગ આવશે. જેમકે,

अन्यथा कुंभकारेण, मृद्विकारस्य कस्यचित् ।
घटादेः करणात्सिध्येद् वल्मीकस्यापि तत्कृतिः ॥१॥

કુંભારે માટીના ઘડા વિગેરેનો આકાર બનાવ્યો તે દેખીને કોઇ જગ્યાએ માટીના રાફડાનો આકાર દેખીને કોઈ અનુમાન કરી કે માટીનો આકાર તો કુંભારજ કરે છે માટે આ

રાફડો પણ કુંભારેજ બનાવેલો છે (એટલે આ અનુમાન કરનાર જેવો મૂર્ખ છે તેવા તમે પણ મૂર્ખ ગણાશો) વળી ઇશ્વર સારૂં કરનારો હોવાથી વિચિત્રતા ન થાય, કારણકે જગતમાં તેનાથી એક રૂપ થવું જોઇએ, તે પુર્વે કહ્યું છે, વળી જેઓ આત્માને અદ્વૈત માનનારા છે, તે અત્યંત યુક્તિથી રહિત હોવાથી આશ્રય કરવા યોગ્ય નથી, તે કહે છે તેમાં પ્રમાણ નથી, પ્રમેય સિદ્ધ કરવા યોગ્ય નથી, તેમ સિદ્ધ કરનારો હેતુ નથી, તથા દૃષ્ટાન્ત નથી, તેમ તેનો આભાસ ભેદ વડે સમજાતો નથી, કારણ કે બધા જગતનું એકપણું થાય, કારણ કે આત્માથી તે અભિન્ન છે, ત્યારે બધાના અભાવમાં કોણ કોના વડે આ બોલે છે, તેમ શાસ્ત્રનું રચવાપણું જ નથી, આત્માનું એકપણું માનવાથી સર્વ એકાકાર હોવાથી હેતુ વિનાનું જગતનું વિચિત્રપણું થાય છે, તેથી આ પરિણામ આવશે કે,

नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा ऽहेतो रन्यानपेक्षणात ।
अपेक्षातो हि भावानां, कादाचित्कत्वसंभवः ॥१॥

અન્યોની અપેક્ષા ન કરવાથી અહેતુને લીધે હમેશાં સત્ત્વ સાચાપણું હોય કે અવિદ્યમાનપણું હોય, કારણ કે પદાર્થોનું અપેક્ષાથી કદી હોવાપણાનો સંભવ થાય છે.

આ પ્રમાણે અનેક યુક્તિઓ વડે વિચારતાં ઈશ્વર કર્તૃત્વ તથા આત્મા અદ્વૈત પક્ષ કોઈ પણ રીતે યોગ્યતા

પ્રાપ્ત કરતો નથી, તો પણ તે દર્શનમાં મોહેલા તે સંબંધી જે દુઃખો થાય તેનાથી તેઓ પાળેલા પક્ષી માફક બંધનથી છુટી શકતા નથી, પણ પોતાના લાભમાં ઉપર બતાવેલી પોતાની ઘટાડેલી યુક્તિઓ માની બેઠા છે, અને તેને જ સાચી માની લેવાથી સંસારથી પાર ઉતરવાના નથી, પણ ભોગોથી ખેદ પામેલા છે, વળી તે આવું બોલે છે,

यस्य बुद्धिर्नलिप्येत, हत्वा सर्वमिदं जगत् ।
आकाशमिव पंकेन नासौ पापेन लिप्यते ॥१॥

ઈશ્વર જગત હણે બધું, નહિ બુદ્ધિ લેપાય,
જેમ આકાશ પંકથી, પાપી નહિ તે થાય.

આવી રીતે અયુક્ત બોલીને પૂર્વ શરીર છોડીને મોક્ષ સ્થાનમાં જવાને બદલે તે વચમાં સંસારી કામ ભોગમાં મૂઢ બની ખેદ પામે છે, તે બધું સમજી લેવું હવે ચોથા પુરૂષનું કહે છે,

अहावरे चउत्थे पुरिसजाए णियतिवाइएत्ति आहिज्जइ खलु पाईणं वा ६ तहेव जाव सेणावइपुत्ता वा तेसिं च णं एगतीए सड्ढी भवइ कामं तं समणा य माहणा य संपहारिंसु

गमणाए जाव मए एस धम्मे सुअक्खाए सुपन्नते भवइ ॥

ત્રીજા પુરૂપ પછી ચોથો પુરૂષ આવે છે, તે નિયતિ-વાદી કહેવાય છે, પૂર્વે કહ્યા માફક બધું જાણવું કે પૂર્વ વિગેરે દિશામાંથી સુંદર કમળ લેવા આવે તેમ આ વાદી કોઇ પુણ્યવાન રાજાની સભામાં જ્યાં સર્વે સભ્યો સેનાપતિ કે તેના પુત્રો બિરાજમાન હોય, ત્યાં ઉપદેશથી શ્રદ્ધાવાળા થાય, માટે ત્યાં નિયતવાદને માનનારા શ્રમણ સાધુઓ કે બ્રાહ્મણ (ઉપદેશકો) ત્યાં જાય અને સભામાં જઈને પોતાનો મત સમજાવે કે અમે આ પ્રમાણે કહીએ છીએ, હવે તે પોતાનું મંતવ્ય કહે છે:—

इह खलु दुवे पुरिसा भवंति-एगे पुरिसे किरियमाइक्खइ एगे पुरिसे णो किरिय-माइक्खइ, जे य पुरिसे किरियमाइक्खइ जे य पुरिसे णो किरियमाइक्खइ दोवि ते पुरिसा तुल्ला एगट्ठा कारणमावन्ना ॥

ટીકા:—અહીં કોઇપણ કાળ ઇશ્વર વિગેરે કારણ નથી તેમ પુરૂષાકાર (ઉદ્યમ) પણ કારણ નથી, કારણ કે બધા

સરખી ક્રિયા (ઉદ્યમ) કર્યા છતાં નિયતિ (થવાનું હોય તે ભવિતવ્યતા)ના બળથી અર્થ સિદ્ધિ થાય છે, માટે નિયતિ જ મુખ્ય કારણ છે, તેનો શ્લોક કહે છે—

प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थः
सोऽवश्यंभवति नृणां शुभोऽशुभोवा
भूतानां महति कृतेऽपिहि प्रयत्ने,
नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥१॥

ભવિતવ્યતાના બળના આશ્રયથી જે મળવાનું હોય તે અવશ્યે નરોને શુભ અશુભ મળે છે પણ જે મળવાનું નથી, તે ઘણી મહેનત કરે તોયે જીવોને મળતું નથી, તેમ થવાનું હોય તે નાશ થતું નથી.

આ સંસારમાં બે જાતના પુરૂષો છે, એક ક્રિયા બતાવે છે, એટલે ઉદ્યમને માટે દેશાવરમાં કે પોતાના દેશમાં પુરૂષ ફરે છે, તે કાળ ઇશ્વર વિગેરેની પ્રેરણાથી જતો નથી, પણ નિયતિના બળથી તેને જવું પડે છે, તેમ અક્રિયા પણ નિયતિને આધીન છે, તેથી ક્રિયા અક્રિયા બંને પરતંત્ર છે, અને નિયતિને આધારે ચાલે છે, જો તે બંને સ્વતંત્ર હોત તો ક્રિયા અક્રિયા બંને સમાન ન થાત, તે ક્રિયા બંને એક અર્થવાળી છે નિયતિના વશથી તે નિયતિવાદ તથા અનિયતિવાદનો આશ્રય લે છે, આથી એમ પણ સમજવું કે ક્રિયા માફક કોઇ ઇશ્વર કાળ વિગેરેને બતાવે છે, તે પણ નિય-

તિની પ્રેરણાથી બતાવે છે હવે નિયતિવાદી બીજા મતોનું ખંડન કરે છે.

बाले पुण एवं विप्पडिवेदेंति कारणमावन्ने अहमंसि दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा णो अहं एवमकासि परो वा जं दुक्खइ वा जाव परितप्पइ वा णो परो एवमकासि एवं से मेहावि सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेंति कारणमावन्ने से बेमि पाइणंवा ६

(નિયતિ સિવાયના મતો) જેઓ બાળ જેવા અજ્ઞાન છે, તેઓ એવું માને છે કે હું સુખનો દુઃખનો કે ધર્મ પાપનો કર્તા છું, અથવા કાળ ઇશ્વર વિગેરે કારણ છે આવું તેમના હૃદયમાં ખોટું ઠસવાથી તેઓ સમજે છે કે હું શરીર સંબંધી કે મન સંબંધી દુઃખ અનુભવું છું, તથા ઈષ્ટ (અનુકુળ)નો વિયોગ તથા અનિષ્ટ (પ્રતિકુળ) નો સંયોગ થવાથી તે સંબંધી શોક અનુભવું છું, તથા

તિપ્પામિ-શરીરનું બળ ખરે છે, (ઓછું થાય છે) તથા બાહ્ય કે અભ્યંતર પીડાને અનુભવું છું, તથા પરિતાપ અનુભવું છું તથા ઝુરામિ-અનાર્ય (અયોગ્ય) કૃત્ય કરવામાં પ્રવર્તેલા આત્માને ગહું છું અનર્થ થવાથી પસ્તાઉં છું, એથી તે એમ માને છે કે દુઃખ અનુભવું છું અને બીજાને પીડા કરવા વડે અકાર્ય કરૂં છું, તેજ પ્રમાણે બીજો પણ દુઃખ શોક વિગેરે મારી માફક અનુભવે છે, અથવા તેણે મને દુઃખ દીધું તે હું ભોગવું છું, તે બતાવે છે કે મને બીજો દુઃખ દે છે, અને શોચે છે, આ પોતાથી તથા પરથી દુઃખ સુખ થયેલાં માનનારો બાળ જેવો જાણે છે કે સર્વ દુઃખ સુખ પુરૂષ (ઉદ્યમ)થી થયેલું છે, તે પુરૂષાકાર (ઉદ્યમ)ને પ્રધાન માને છે, આ પ્રમાણે ઉદ્યમને બાળપણું બતાવીને તે પોતાનો મત કહે છે, મેધા-મર્યાદા કે બુદ્ધિ-તેનાથી યુક્ત મેધાવી (ડાહયો) નિયતિવાદી આવું જાણે છે કે જે હું દુઃખ પામું છું, શોચ કરૂં છુ, ક્ષીણ થાઉં છું પરિતાપ પામું છું, પીડા પામું છું, તે મેં દુઃખો કર્યાં નથી, તેમ બીજાએ પણ કર્યાં નથી, પણ નિયતિથી આવ્યાં છે, પણ તેમાં પુરૂષનો ઉદ્યમ કામ લાગતો નથી, કારણ કે બધાને આત્મા અળખામણો નથી કે તે દુઃખ થનારી ક્રિયાઓ કરે, પણ નિયતિ તેની ઈચ્છા ન હોય તો પણ તેને પાપ કરાવે છે, તેથી દુઃખની પરંપરા ભોગવવી પડે છે, આજ કારણ બધે યોજવું, આ પ્રમાણે નિયતિવાદી ડાહયો બન્ને

जाए णियइ वाइएत्ति आहिए इच्चेते चत्तारि पुरिसजाया णाणा पन्ना णाणाछंदा णाणासीला णाणादिट्ठी णाणारुई णाणारंभा णाणाअज्झवसाणसंजुत्ता पहीण पुव्वसंजोगा आरियं मग्गं असंपत्ता इति ते णो हव्वाए णो पाराए अंतरा काम भोगेसु विसण्णा ।१२।

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે તે અનાર્યો વિરૂપ (એકાંત) નિયતિ માર્ગને પકડી બેઠેલા છે.

પ્ર–કેવી રીતે તેમનામાં અનાર્યપણું છે?

ઉ–યુકિત રહિત નિયતિવાદ પકડી બેઠા છે તેથી, (જૈનાચાર્ય તેની ભૂલ બતાવે છે)

પ્ર–આ તમારી માનેલી નિયતિ સ્વયં કે બીજી નિયતિથી નિયતિ સ્વભાવને નિર્માણ કરે છે? જો તમે એમ કહો કે સર્વ પદાર્થોને તે નિયતિ નિર્માણ કરે તો પછી એમ કાં કહેતા નથી કે તે પદાર્થોનોજ સ્વભાવ (ગુણ) છે, કે તે પ્રમાણે થાય છે, પણ તમારી માનેલી નિયતિથી ઘણા દોષ લાગુ પડે છે તેવી નિયતિનો આશ્રય વ્યર્થ કાં લો છો?, તમે બીજી નિયતિથી નિમાણ માનશો તો એક

પછી એક નિયતિ લાગુ પાડતાં અનવસ્થા દોષ લાગુ પડશે, વળી નિયતિનો આ સ્વભાવજ માનો તો પછી બધા પદાર્થોમાં એક જ નિયતિ હોવાથી બધાનું એક સ્વરૂપ થવું જોઇએ, પણ જુદા સ્વભાવ પણું ન હોવું જોઇએ, વળી તે નિયતિ એકજ હોવાથી તેનાથી થનારાં બધાં કાર્યો પણ એક આકારે થવાં જોઇએ તેમ થતાં જગતમાં આખા જગતમાં વિચિત્રતા થવી ન જોઇએ, આ થતું દેખાતું નથી, તેમ ઇષ્ટ પણ નથી, આ પ્રમાણે યુક્તિઓથી વિચારતાં કોઇ અંશે ઘટતી નથી, વળી તમે નિયતિને સ્થાપવા માટે બે પુરૂષો ક્રિયાવાદી અક્રિયાવાદીનો દૃષ્ટાંત આપો છો કે બંને સમાન છે, તે પણ તમારૂં કહેવું પ્રતીતિ (ખાત્રી) આપતું નથી, પ્રથમ તો એક ક્રિયાવાદી બીજો અક્રિયાવાદી તેમનું તુલ્યપણું કેવી રીતે થાય? બંને પ્રત્યક્ષ જુદા અભિપ્રાય-વાળા છતાં એક નિયતિથી તેના નિયતપણાથી આ બંનેની તુલ્યતા મનાવશો તો તે તમારા ખરા મિત્રો માની લેશે, (ન્યાયે ચાલનારો નહિ માને) કારણ કે નિયતિનું અપ્રમાણ છે, અપ્રમાણપણું થોડામાં અમે ઉપર બતાવ્યું છે, વળી તમે કહો છો કે "હું જે દુઃખ વિગેરે ભોગવું છું, તે મેં કર્યું નથી," તે તમારૂં વચન બાળક જેવું છે, (બાળક પણ તેવું ન બોલે!) તમે એટલું પણ જાણતા નથી કે જન્માંતરમાં જે શુભ અશુભ કર્મ કર્યાં હોય, તે અહીંઆં ભોગવાય છે, કારણ કે પોતાના કરેલાં કર્મનાં ફળ આપ-

વામાં જીવોને પૂર્વકૃત્ય જ ઇશ્વરરૂપે છે. તેજ કહ્યુ છે કે,

यदिह क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते
मूलसिक्तेषु वृक्षेषु, फलं शाखासु जायते ॥१॥

અહીં કર્યાં જે કર્મો પરભવે ભોગવાય,
મૂળે સિચ્યાં ઝાડ તે શાખામાં ફળ થાય

यदुपात्तमन्यजन्मनि शुभमशुभं वा स्वकर्म परिणत्या
तच्छक्यमन्यथा नो कर्तुं देवासुरैरपि हि ॥२॥

પૂર્વ જન્મે જે કર્યાં, શુભાશુભ ફળ અહીં
તે બદલવા સુર અસુર, થાય સમર્થ નહીં.

આવું નજરે દેખવા અનુભવવા છતાં નિયતિવાદ માનનારા અનાર્યો યુક્તિ રહિત નિયતિને પકડી બેઠેલા પાપ પુણ્યનાં ફળ ન માનીને પાપ કરી વિષય સુખની તૃષ્ણામાં દુઃખી થયેલા છે. આ ચોથા પુરૂષ નિયતિવાદની કથા થઈ, હવે તે ચારેની વાત ટુંકાણમાં સમજાવે છે, (૧) તે જીવ તેજ શરીર માનનારો (૨) પંચ મહાભૂતની સૃષ્ટિ માનનારો (૩) ઇશ્વિર બધું કરે છે, તેવું માનનારો (૪) નિયતિવાદને માનનારો. તે ચારેમાં જુદી જુદી બુદ્ધિ છે, જુદા જુદા અભિપ્રાય છે, જુદાં જુદાં અનુષ્ઠાન છે, જુદી જુદી દૃષ્ટિ (મંતવ્ય) છે, જુદી જુદી રૂચિ–ચિત્તનો અભિપ્રાય છે, જુદા જુદા પ્રકારે અધ્યવસાય (વિચાર) કરી જુદાં જુદાં ટોળાં બંધાઇને માટે ઉદ્યમ કરનારા છે, ઘરનો પરિવાર માતા

જૈન આશ્રમ-સ્થાપના-૧૯૮૪

અમદાવાદમાં ૧૯૮૪ના આસો વદી ૫મે એક શ્રાવકનું આશ્રયના સ્થાનના અભાવે જે રીતે હસ્પિતાલમાં મૃત્યુ થયું છે તેવું અનિષ્ટ વર્ત્તન ભવિષ્યમાં કોઇપણ જૈન પ્રત્યે ન થાય. તેને ખાતર તેજ સમયે આ આશ્રમ અમદાવાદમાં ઉઘાડવામાં આવ્યું છે પણ તેના માટે જોઇએ તેવી યોગ્ય જમીન ન મળવાથી હજુ કંઇ કરાયું નથી. સમય ખરાબ તથા અંતર કલહોને લીધે જુનાં ધર્મખાતાંને ધોકા પહોંચે છે, તો નવા ખાતાંને કોણ મદદ કરે, છતાં જેમણે કંઇપણ મદદ કરી છે, તેના પ્રમાણમાં યોગ્ય મદદ અપાઇ છે, જેમને તે સંબંધમાં વિશેષ જાણવું હોય તેમણે પત્રવ્યવહાર કરવો.

આશ્રમ તરફથી છપાયેલ પુસ્તકો મૂલ્ય આપીને લેવાથી પણ તેને મોટો આશ્રય મળે તેમ છે.

આ ખાતાના નિયમોને રજીષ્ટર કરવા માટે તેની કોપીઓ છપાવી સભાસદોને આપી છે જેમને ન મળી હોય તેમણે અમદાવાદ લુણસાવાડે સાંકળચંદ ફકીરચંદ પાસેથી મંગાવી લેવી, અને સુધારા વધારા માટે સૂચનાઓ કરવી.

સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા આ ચતુર્વિધ સંઘના રક્ષણાર્થે જે કંઇ ઉપાયો લેવા જોઇએ, તે સિવાય સહેજ ભેદ માટે જે કલહો છે, તે દૂર કરી સમસ્ત સંઘે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર આરાધી મોક્ષ મેળવવામાં લક્ષ રાખવાનું છે